

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2019, c. 5, s. 2: 1051-1116

Tecvîd Eğitim-Öğretiminde Manzûm Eser Yazma Geleneğine Bir

Örnek: Şeyhî'nin Nazmu'l-Ehemm'i (Tenkitli Metin)

An Example of Werse Work Writing Tradition in Tajwid Education: Shayki's
Nazm al-Ehem (Criticized Text)

Oğuz YILMAZ

Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
Research Assistant Dr., Suleyman Demirel University
Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature
Isparta, Turkey
oguzyilmaz@sdu.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3162-3924

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yılmaz, Oğuz. "Tecvîd Eğitim-Öğretiminde Manzûm Eser Yazma Geleneğine Bir Örnek: Şeyhî'nin Nazmu'l-Ehemm'i (Tenkitli Metin)". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019): 1051-1116.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0



Öz*

İslamî ilimlerin eğitim-öğretiminde şiir kullanımının Türk İslam Edebiyatında bir geleneği temsil ettiği söylenebilir. Nitekim ta'lim için siyer, hadis, fıkıh, kalam, tasavvuf vb. İslamî ilimlerin konularına dair mensûr olduğu gibi manzûm eserler de telif edilmiştir. Bu durum ise Türk Edebiyatında el-esmâü'l-hüsnâ, siyer, kırk hadîs, akâidnâme gibi bazı manzûm türlerin doğmasını sağlamıştır. Bilinebilen eser sayısı itibariyle Türkçe manzûm tecvîdler de bu türler arasına girmeye aday niteliktedir. Bu bağlamda çalışma; Türkçe manzûm tecvîd müelliflerinden biri olan Şeyhî'nin (Şeyhülkurrâ Hâfız Mehmed Efendi v. 1235/1819-1820) hayatını ve "Nazmu'l-Ehem fî İlmi't-Tecvîdi'l-Elzem" adlı eserini konu edinmektedir. Eser; Türkçe manzûm tecvîd yazma geleneğini devam ettirmesi ve türünün başarılı örneklerinden biri olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Çalışma, *Nazmu'l-Ehemm'*in tenkitli metin neşrinin yanı sıra eğitim-öğretim faaliyetlerinde yararlanıldığı düşünülen Türkçe manzûm tecvîdlerin işlevini yazar-eser özelinde gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tecvîd, Türk İslam Edebiyatı, Türkçe Manzûm Tecvîd, Şeyhî, Nazmu'l-Ehem.

Abstract

It can be said that the use of poetry in the education-teaching of Islamic sciences presents a tradition in Turkish Islamic Literature. Thus for education the verse works about Islamic sciences such as sirah, hadith, fiqh, kalam and mysticism/sufism are compiled like the prose works. This situation also supply to the emergence of some verse types such as al-asma al-husna, sirah, forty hadiths, akaidname in Turkish literature. In number of known works, Turkish verse tajwids are also become a candidate among these types. In this context; the work focuses on the life of Shaykî (Shayk al-qurrâ Hâfız Mehmed

* Bu makale 02-05 Kasım 2016 tarihleri arasında Diyarbakır'da düzenlenen Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu'nda sunulan ve yayımlanan "Diyarbakırlı Şeyhülkurrâ Hâfız Mehmed Efendi ve "Nazmu'l-Ehemm fî İlmi't-Tecvîdi'l-Elzem" Adlı Türkçe Manzûm Tecvîd Eseri" başlıklı tebliğin gözden geçirilmiş, eklemeler-çıkarmalar şeklindeki değişikliklerle ya da tespit edilen bazı hususların tashihi suretiyle güncellenmiş ve ilgili eserin tenkitli metninin eklenmiş halidir.

Efendi d. 1235 / 1819-1820), who is one of the Turkish verse tajwid authors, and his work titled “Nazm al-Ehem fi ‘İlm at-Tajwid al-Elzem”. This work has a special importance because it continues the tradition of writing verse tajwid in Turkish and is one of the successful examples of its types. The aim of this work is to reveal the function of Turkish verse tajwid which are thought to be utilized in educational activities in specific to author-work as well as *Nazm al-Ehem*'s criticized text publication.

Keywords: Tajwid, Turkish Islamic Literature, Turkish Verse Tajwid, Shaykī, Nazm al-Ehem.

Giriş

Türklerin İslamiyetle tanışması sonucu hemen her alanda olduğu gibi edebî hayatta da tevhîdi esas alan bir estetik zevk ve form vücut bulmuştur. Nitekim bu dönemden sonra gerek sözlü gerek yazılı ürünlere doğrudan ve birincil dereceden kaynaklık eden ana unsur, inanç sistemiyle ve bünyesindeki ilimleriyle din mefhumu olmuştur. Bu bağlamda dinî ilimlerin ya da konuların öğretilmesi (ta’lîm) amacıyla kaleme alınan mensûr eserler, Türk İslam Edebiyatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Ayrıca dinî-ta’lîmî özellikteki mensûr eserler, ilerleyen süreçte nazmın nesre üstün gelmesinin etkisiyle nazma da aktarılmıştır. Söz gelimi Hz. Peygamber’in hayatının anlatıldığı siyerler; hadîsleri açıklamayı ya da ezber kolaylığını amaçlayan 40 hadîs şerhleri; imanî esasları/kelâmî konuları işleyen akâid-nâmeler; ibadât, münâkehât, muâmelât ve ukûbât konularını kapsayan fıkıh eserleri (ilm-i haller, ferâiznâmeler, şurût-i salâtlar vb.) gibi telifâta dair manzûm eserlerin nazmedilmesi sonucu ortaya çıkan edebî metinler bu hususun dikkate değer bir yansımasıdır. Ayrıca tasavvufî unsurları, usulleri, esasları, tecrübeleri, manevi halleri vb. açıklamak/aktarmak maksadıyla kaleme alınan manzûm eserler de nazım sanatı açısından bu edebiyata ayrı bir zenginlik kazandırmıştır.

Çalışmanın sahası özelinde bakıldığında Türk İslam Edebiyatı, dinî-tasavvufî karakterli bir edebiyat olup telif edilen eserlerde dinî/şer’î-tasavvufî unsurlar ve bunlara dair konuların öğretimi ya da duygu, düşünce, heyecan ve tecrübelerin aktarımı ön planda olmuştur. Bu hususta ilgili konulara dair ezber kolaylığı ve daha uzun süre akılda kalıcılığı sağlaması yönüyle nazım sanatının kullanımı oldukça işlevseldir ve bu tür eserler gelenekte büyük bir

yekûn teşkil etmektedir. Mezkûr konularda nazım sanatının kullanımındaki gaye; tasannu ve hüner değil, bir mesaj vermek, dinin ilgi alanına giren konularda halkı bilgilendirmektir.

Türk İslam Edebiyatı sahasında yapılacak spresifik araştırmalar ve bu araştırmalar esnasındaki detaylı kütüphane taramaları sonucu bilinmeyen ya da fazla bilgi sahibi olunmayan edebî türlerin ya da türlere dair eserlerin artacağı ve günümüz için yeni bulguların ortaya çıkacağı muhtemeldir.¹ Bu meydana özellikle dinî muhtevaya sahip olup manzum tarzda da kaleme alınan ve pek fazla bilinmeyen edebî türlerden birinin de Türkçe manzûm tecvîdler olduğunu belirtmeliyiz.

“Kur’ân’ın süsü”² olarak nitelendirilen tecvîdin³ konusunu kısaca; zat ve sıfatları yönüyle Arapça harfler, harflerin telaffuzu-kırâati ve harf ya da hareke durumuna göre meydana gelen kaideler oluşturmaktadır. Hz. Peygamber döneminde dinî ilimler sistematik bir şekilde tesis edilmediği gibi tecvîd ilmi de henüz teşekkül etmemişti. Sahabe, herhangi bir konuya dair sorularının veya problemlerinin olması durumunda Hz. Peygamber’e danışıyor, bir ayetin inmesiyle ya da Peygamber’in buyurduğu hadisle sorular cevap buluyor, sorunlar/problemler çözüme kavuşuyordu. Bu husus pek tabîi Kur’ân’ın kırâati için de geçerli olmuştur.⁴ Müslümanlar Kur’ân’ın kırâatine dair sorular yönelmiş, Hz. Peygamber de bunları cevaplamıştır. Bunun yanı sıra ilk dönemde tecvîd kavramı kullanılmasa da Kur’ân’da tertîl kelimesi terim anlamından bağımsız⁵ olarak geçmekte ve Kur’ân’ın, tertîl üzere indirildiği vurgu-

¹ Örneğin na’tlara yönelik yapılan bir araştırma sonucu Hz. Peygamber ile ilgili olup da daha önce varlığı bilinmeyen mukaddes emanetlere yönelik manzûm metinler ortaya çıkarılmıştır. Bu metinlerin taramalar neticesinde daha da çoğalarak edebî bir tür olacağı da düşünülmektedir. bk. Murat Ak, *Şair ve Peygamber Na’t Geleneğinde Hz. Peygamber*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), s. 41-42.

² Muhammed b. Ali b. Yusûf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, Milli Kütüphane, O6 Mil Yz A 4215/1, 2b-3a.

³ Tecvîdin tarifleri, konuları, delilleri, hükümleri vb. için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 77-87.

⁴ Örnek için bk. Buhârî, “Fezâilü'l-Kur’ân”, 29.

⁵ Bunun yanı sıra tertîlin tecvîd kelimesinin anlamını ihtiva ettiği de söylenebilir. Nitekim Hz. Ali, “tertîl” kelimesini “harfleri tecvîdli (okumak) ve vakıf yerlerini bilmek” şeklinde tarif

lanmaktadır. (Furkan 25/32; Müddessir 73/4). Sahabe, Kur'ân'ı Allah'ın Ceb-rail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirdiği şekilde öğrenmişler, okumuşlar ve kendilerinden sonra gelenlere nakletmişlerdir.

Sonraki dönemlerde tecvîd; konuları ve literatürü ile ilim sahasındaki yerini almış, ilerleyen süreçte ise harflerin fonetik farklılıklarını ve tilavet kurallarını içine alan ilmin adı olmuştur.⁶ Yüzyıllar boyunca ilim adamları, hâfızlar ve kurrâlar Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunması için pek çok öğrenci yetiştirmişler ya da halka yönelik hizmetlerde bulunmuşlar, mensûr eserler kaleme aldıkları gibi kaideleri nazma da aktararak bu ilmin gelişmesine katkı sağlamışlardır.⁷

Tecvîd kaidelerini öğretmek, Kur'ân okuma esaslarının ve kırâate dair konuların daha kolay ezberlenmesini ve uzun süre hafızada kalmasını sağlamak amacıyla Arapça (Ubeydullâh el-Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'r-Râiyye'si*, Şâtibî'nin *Hirzû'l-Emânî'si*, Cemzûrî'nin *Tuhfetü'l-Etfâl'i*,⁸ Cezerî'nin *Mukaddime'si* gibi), Farsça (Hâfız İzzeddîn ve Mirzâ Zâhid'in *Manzûm Tecvîd*'leri gibi) ve Kürtçe⁹ manzûm eserler telif edildiği gibi Türkçe eserler de kaleme alınmıştır. Bu yönüyle manzûm tecvîdler, Kur'ân ile ilgili edebî türler halkasına dâhil edilebilir.

Tercüme değil de müstakil telif tarzında kaleme alınan Türkçe manzûm tecvîdler arasında; *Nazmu'l-Ehem fi 'İlmi't-Tecvîdi'l-Elzem* (Şeyhî), *Manzûm Risâle-i Tecvîd* (Nacî), *Manzûm Tecvîd* (Surûrî Halîl), *Zafer/Tecvîd-i Manzûm*

etmiştir. Muhammed b. Ali b. Yusûf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Ziyâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.s.), 1: 88.

⁶ Mehmet Ali Sarı, Kur'ân'ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları, (İstanbul: İFAV, 2000), 35.

⁷ Tecvîd/Kırâat bibliyografyası için bk. Abdurrahman Çetin, "Kırâat ve Tecvîd Bibliyografyası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1987): 309-317. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 473-490; Murat Sülün-Muhammet Abay, "Kırâat Bibliyografyası", *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları 4 (Kırâat İlmi ve Problemleri) Tartışmalı İlmi Toplantı Kitabı* ed. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2002), 477-540.

⁸ Ayrıca bk. Recep Koyuncu, "Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvîd Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/3 (Aralık 2017): 1497-1533.

⁹ Örnek için bk. Mehmet Edip Çağmar, "Molla Halîl el-İs'irdî'nin "Risâletun fi 'İlmi't-Tecvîd" Adlı Eseri", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2 (Kasım 2009):153-161.

(Hilmî/Abdülkerim Vardârî), *Tuhfe-i Şerîfi* (Şerîfi),¹⁰ *Manzûm Tecvîd (Âbidî)*,¹¹ gibi eserler zikredilebilir. Bunun yanında müellifleri meçhul olan manzum tecvid eserleri de mevcuttur. *Manzûm Tecvîd* (müellifi meçhul), *Nazmu't-Tecvîd* (müellifi meçhul), *Nazm-ı Risâle-i Mersûmât mine't-Tecvîd* (müellifi meçhul), *Manzûme-i Tecvîd* (müellifi meçhul),¹² *Manzûme fi't-Tecvîd*,¹³ *Manzûme fi't-Tecvîd*,¹⁴ *Manzûmetün fi't-Tecvîd*¹⁵ isimli eserler¹⁶ bulunmaktadır.¹⁷ Ayrıca Cezerî'nin *Mukaddime'si* gibi Arapçadan çevirisi yapılan manzum tecvidler de bulunmaktadır.¹⁸

Müelliflerinin beyanından da hareketle Türkçe manzum tecvidlerin telifindeki ana sebebin; "Kur'an'ı tertil/tecvîd üzere, ağır ağır, tane tane okuma" sadedindeki ayet ve hadîslerin¹⁹ teşviki²⁰ olduğu görülmektedir. Müellifler bu gibi nasları esas alarak tecvîd ilmini öğrenme ve öğretme gayreti içeri-

¹⁰ Ayrıca bk. Cansu Umut Demir, *Tuhfe-i Şerîfi*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019).

¹¹ Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Üniversite Öğrencileri İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Dergah, 2005), 223.

¹² Şerîfi ve Âbidî'nin eserleri hariç buraya kadar olan Türkçe manzûm tecvidleri nüsha bilgileri, muhtevaları, beyit örnekleri vb. için bk. Oğuz Yılmaz, "Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvidler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* (Kütahya, 14-17 Mayıs 2015), (İstanbul: İLEM, 2015), 3: 85-96.

¹³ Müellifi meçhul, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 00188/002.

¹⁴ Müellifi meçhul, Süleymaniye Ktp., Yozgat 00867-002.

¹⁵ Müellifi meçhul, Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi 01729-006.

¹⁶ Gerek Türkçe **telif** gerekse de Arapçadan **tercüme** edilen tüm manzûm tecvid eserlerinin tahlil ve metinlerini içeren kitap çalışmamız yayım aşamasındadır.

¹⁷ Yapılan bir çalışmada Seyfettin Özege Bağış Kitaplar Katalogunda Abdurrahim Efendi isimli müellifin *Manzum Tecvîd* adında eserinin olduğundan bahsedilmektedir. Bk. Ali İpek-Güller Nuhoğlu, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid, Usul-i Fıkıh ve Kıraat Eserleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2015): 151. Fakat kütüphane taraması sonucunda bu esere ulaşamamıştır.

¹⁸ Örnek için bk. Selahaddin Öz, "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi'nin Mehmed Emin Tokadı'ye Ait Manzûm Tercümesi ve Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/27 (2015/1): 147-181.

¹⁹ Tecvidin gerekliliği hususundaki aklî ve naklî deliller için bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80-83.

²⁰ Dinî-ilmî manzûm eserlerin özellikle mukaddime/sebebi telif bölümlerinde müellifler, genellikle bazı naklî delilleri gerek iktibâs gerekse de telmih yoluyla teliflerinin ana sebebi olduğunu belirtmişlerdir.

sinde olmuşlardır. Ayrıca nazmın eğitim ve öğretimde kolaylık sağladığını da bizzat beyan etmişlerdir. Bu bağlamda manzûm tecvîdlerden, eğitim-öğretim faaliyetlerinde istifade de edilmiştir. Diğer bir neden; müellifin bu ilmi özel olarak öğrenmesi kısaca bu alanda ihtisas sahibi olmasıdır. Bir kısım müellif, ya kendisinin böyle bir eser yazmak istediğini ya da tanıdıklarının ondan böyle bir talepte bulunduğunu ifade etmektedir. Eserlerde geçen bir diğer neden; eserlerin dili ile ilgilidir. Nitekim tecvîd eserleri öncelikle Arapça yazılmıştır. Türkçe manzûm tecvîd yazan müellifler, bu dili bilmeyen kişilerin de tecvîdi öğrenmeleri gayesini gözeterek, eserlerini Türkçe kaleme aldıklarını belirtmektedir. Bununla bağlantılı bir başka neden ise müelliflerin halka hizmet etme gayesi ve eserlerini okuyacakların hayır dualarını alma isteğidir. Ayrıca dinî türde bir eser yazmakla Allah'tan günahlarını bağışlamasını (bereket/şefaât) dileyenler de bulunmaktadır. Müellifler, bu tür eserlerde eğitim-öğretimi gözetmiş, Kur'ân'ın doğru, düzgün ve güzel okunmasını sağlayacak bilgileri ihtiva eden eserler kaleme almayı amaçlamışlardır. Elbetteki tüm bunlarda; "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır."²¹ sadedindeki hadislerin telkini ve teşviği de açıkça görülmektedir.²²

Eserlerdeki temel muhteva, asıl ve geçici (lâzımî ve ârizî) sıfatları itibarıyla Kur'ân harfleridir. Bundan başka Kur'ân'ın eğitim ve öğretiminin şartları, âdâbı, harflerin mahreçleri, sıfatları, tenvîn ve harflerin halleri, medler, vakıf-ibtidâ, idğâmlar, sekte, secde, tilavet kaideleri, vasl-kat', resm-i Osmânî, tâ-i te'nîs gibi müellifin de tercihinin göre konular işlenmektedir. Bu eserlerde en çok; harflerin mahreçleri, sıfatları, medler, tenvîn ve nûn-ı sâkinin halleri konularının işlendiğini görmekteyiz. Tecvîd ilminin en temel konuları olduğu için müelliflerin bu kaideleri daha fazla işledikleri söylenebilir. İşlenen konular arasında bir birliğin olmaması, tecvîd eğitim-öğretiminde standart bir müfredat sistematığının olmayışından da kaynaklanmaktadır. Bu durum, müellifin tercihi ve o konudaki ihtiyacı giderme isteği şeklinde açıklanabilir.²³

²¹ Buhârî, "Meğâzi", 35.

²² Türkçe manzûm tecvîdlerin sebep-i telifleri, muhtevaları ve eserler hakkında yapılan genel değerlendirme için ayrıca bk. Yılmaz, "Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvîdler", 3: 96-98.

²³ Tecvîd ve kırâat eserlerin sistematığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Temel, "Kırâat ve Tecvîd İlmine Ait Eserlerin Sistematığı.", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* 4 (Kırâat İlmi ve

Tüm bunlara ilaveten eserlerde, müellifin esas aldığı kırâat imamı ve râvîsi konuları da bulunabilmektedir. Nitekim esas alınan kırâat imamının ya da râvîsinin farklılığı, bazı tecvîd kaidelerinin vecihlerini (lafızların kırâatini) değiştirmektedir. Ancak Türkçe manzûm tecvîd eserlerinin hepsinde müellifler Âsım kırâatının Hafis rivâyetini²⁴ esas almışlardır. Günümüzde de yaygın olarak bu kırâat ve rivâyete göre Kur'ân tilâveti yapılmaktadır.²⁵

1. Şeyhî'nin Hayatı, Eserleri ve Nazmu'l Ehem fi 'İlmi't-Tecvîdi'l-Elzem Adlı Eseri

1.1. Şeyhî'nin Hayatı

Âmidli olan Şeyhî'nin hayatı ile ilgili sadece Ali Emîrî'nin Diyarbakırlı şairlerin hayatlarını ele aldığı *el-Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eserinde bilgi bulunmaktadır.²⁶ Burada yer alan bilgiler (ismi, kırâat ilmini tahsili, hocası, eserinin adı vb.), şairin *Nazmu'l-Ehem*'de kendi hayatına dair verdiği bazı anekdotlarla da uyuşmaktadır. Ali Emîrî'nin eserinde Şeyhî'ye dair şu bilgiler yer almaktadır:

“Şeyhî

İsm-i sâmilîleri Mehmeddir. Şulehâdan bir zât idi. Kırâ'at-ı seb'ayı seb'a-yı seyyâre lakabıyla meşhûr-ı cihân olan ferîden-i zamân Hâce 'Osmân Efendi Hazretlerinden taşşîl iderek bu fenn-i 'âlîde bir üstâz-ı yegâne olduğu hâlde ta'allüm-i kırâ'atle meşgûl idi. 1235 hüdûdunda 'âzim-i cennet-i a'lâ olmuşdur. 'İlm-i kırâ'ate dâ'ir (Nazmu'l-Ehem) ve (Tenbîhât) nâmlarıyla manzûm iki eșer-i mu'teberi vardır. (Nazmu'l-Ehem) defa'âtle tab' olunmuşdur. Şu iki beyit Tenbîhât risâlelerinin serlevhasıdır.

Problemleri Tartışmalı İlmî Toplantı Kitabı, ed. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2002), 242-281.

²⁴ Kırâat imamları ve ravîleri için bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* 77-81; Abdurrahman Çetin, *Kırâatlerin Tefsire Etkisi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 299-317.

²⁵ Mehmet Ünal, “Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi”, *Tefsir El Kitabı*, Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker, 2012, 75.76.

²⁶ Diyarbakırlı mühim şahsiyetlere yönelik eserlerde Şeyhî'ye de yer verilmekle birlikte buralarda yazılanlar, *el-Esâmî*'deki bilgilerin olduğu gibi aktarılmasından ibarettir. Örnek için bk. Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, (Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, 1957), 1: 316.

Nām-ı Hūdāyla ibtidā olan emr itmām olur

Hamd u şenālar Hākka kim andan nice in‘ām olur

Habl-i metīn ile Hābīb-i Muşţafā yitmez mi kim

Rūz-i cezāda  ullara anlarda çok ikrām olur’’²⁷

Ali Emīrī'nin verdiği bilgilerde göze çarpan ilk husus, Hāfız Mehmed Efendi için kullanılan "Şeyhī" mahlasıdır. Bu mahlas, eserlerinin nüshalarında nitelendirildiği şeyh kurr lık²⁸ unvanıyla irtibatlı olabilir. Muhtemelen döneminde bu mahlasla meşhur olmalı ki Ali Emīrī, Mehmed ismini zikrederek onu özel olarak tanıtma gereksinimi duymuştur. Bundan sonra ise onun dini bütün (s lih) bir kimse olduğuna işaret etmiştir. Şeyh kurr , bu mahl sını her iki eserinde de kullanmıştır:

Şeyhī bu  arīķinde a z itd ğini nazm eyleyüp
N mına *Tenbīh t* deyu tesmiyesi ilh m olur²⁹

İşbu kemīne **Şeyhī**-i k st h-n me r -siy h
Sen  ek ber ’ t-ı c rmine  uğr -yı  ufr n y  İl h

(62)³⁰

Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Şeyhī, kır at-ı seb’a tahsilini, döneminde ilimdeki derecesini/derinliğini tavsīf etmek için “seb’a-i seyy re” olarak nitelendirilen kır at hocası H fız Osman Efendi’den almıştır. Emīrī, onun (ic zet aldığına ima ile) bu tahsilinden sonra mümtaz bir hoca olduğu ve

²⁷ Ali Emīrī, *el-Es mī-i şu’ar -yı  mid*, Millet Kütüphanesi, AETrh 781/1, 27a.

²⁸ Reīs kurr lık/Reīs  meş yihī’l-kurr lık unvanına ve makamına nazaran lokal bir unvan olan şeyh kurr  tabiri için ayrıca bk. Recep Akakuş, “Reis kurr ”, *:D A*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34:545-546.

²⁹ H fız Mehmed Efendi, *Tenbīh t*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Koleksiyonu 11572/US0064/1, 1.

³⁰ *Nazmu’l-Ehem’* den verilen beyit örneklerinde, tenkitli metin kurulumunda ana nüsha olarak esas alınan Marmara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Nadir Koleksiyonu 11572/US0064/4 demirbaş numarasına kayıtlı nüshadan yararlanılmıştır. İlgili mecmuanın varakları yer yer karışıklık gösterdiğinden dolayı örneklerin yerlerine işaret etme hususunda varak yerine mecmuaya konan sayfa sayıları dikkate alınmıştır.

kırâat eğitim-öğretimiyle uğraştığını belirtmektedir. Bu bilgi, *Nazmu'l-Ehemm'*in girişindeki beyitlerde de görülmektedir:

Ḳurrâ reîs-i seb' aden hem aḳdem-i seyyâreden
Ḥayli zamân sa'y eyledim taḥsîle vücûh u edâ

el-Ḥamdulillâh böyle bir zât-ı ma' ârif-pîşeniñ
Ġark oluben ni' metine virdi icâzetler baña (49)

Eğitim-öğretim çerçevesinde onun Arapça'ya vakıf olduğu söylenebilir. Nitekim kırâat ilmi tahsil edilirken sadece ilgili kırât kitaplarının değil tefsîr, hadîs, fıkıh vb. Arapça kaynaklı nakli ilimlerin de tahsil edildiğini, bunların yanı sıra onun bir şeyhülkurrâ olarak nitelendirildiğini de unutmamak gerekir. Söz gelimi;

Ta' lîme naşb itmezden evvel nefsinı bilmek gerek
Şarf u naḥv fıkḥ u uşûl ile metîn olmak gerek (51)

beytindeki ya da eserindeki “eğitim öğretim şartları ve edep kuralları” başlığı altındaki ifadelerden kendisinin kırâat eğitimini hangi ilmî geleneğe ve usule göre gerçekleştirdiği de anlaşılmaktadır. Bu ilimleri tahsil etmenin yanı sıra onun nazım sanatıyla da ilgilendiği görülmektedir. Ali Emîrî, son olarak Şeyhülkurrâ'nın 1235/1819-1820 yılı dolaylarında vefat ettiği bilgisini vermektedir. Doğum tarihine dair bilgi bulunmadığı için Şeyhî'nin kaç yıl yaşadığı ise bilinmemektedir.

1.2. Eserleri

Ali Emîrî'nin verdiği bilgilere göre Hâfız Mehmed Efendi'nin *Tenbîhât ve Nazmu'l-Ehem* olmak üzere iki manzûm eseri bulunmaktadır. Gazel formunda ve recez bahrinin **müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün** kalıbıyla kaleme alınan *Tenbîhât* adlı eserin, Nadir Eserler Koleksiyonu 11572/US0064/1 demirbaş numarasıyla **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde** kayıtlı eksik olduğu düşünülen bir nüshasına ulaşılabilmektedir. Fakat (örneğin *Tenbîhât'*a ait bir varakın mecmuanın başka yerinde de bulunması, benzerlik gösteren ya da tekrar eden beyitlerin öncekilerle aynı sırayı takip etmemesi, beyitlerin üstünün çizilmesi, varakların bir yüzünün boş olması gibi) içinde yer aldığı mecmuanın biraz karmaşık/dağınık olması

ve eksik olduğu düşünülmesi, *Tenbihât'*ın tam manasıyla kaç beyitten oluştuğunu tespit etmeyi güçleştirmektedir. Mesela normal şartlarda ilgili nüshanın 1-6. sayfaları arasında bulunan *Tenbihât'*ın tekrar ve benzeri başka kısımlarına, mecmuanın 8., 47., 48. sayfalarında da rastlanmaktadır. Bu sayfalarda yer alan beyitler, daha önce geçen bazı beyitlerin tekrarı olmakla birlikte farklı bir sırayla/tertibte yer almaktadır. Bu hususlar bir kenara bırakılırsa *Tenbihât'*ın normal varak sırasını takip eden 1b-4a varakları arasında -üstü çizili 5 beyit hariç- 100 beyit bulunmaktadır.

Hâfız Mehmed *Tenbihât'*ta; *Nazmu'l-Ehem'*deki tecvîd konularından ziyade daha teknik ve derin olan kıraat ilmi çerçevesinde vasl, kat', vakf, med, tûl, tevassut, kasr, izhâr, izcâ', terkîk, tefhîm, imâle, teşdîd, tahfîf gibi konular ekseninde Kur'ân'da geçen bazı lafızları harf ve hareke yönleriyle Şâtibî tarîkindeki kırâat imamlarının ve râvîlerinin ne şekilde, hangi vecih/vecihler (vucûh) üzere okumayı tercih ettiklerini ele almıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere Şeyhülkurrâ bu eserinde hitap ettiği kitleye veciz bir şekilde kırâate dair hususlarda tenbihlerde bulunmuş, kârîlerin ayette geçen bir lafzı hangi vücûh üzere kırâat ettiklerine dikkat çekmiştir.

İki eser dışında AEsry122/5 demirbaş numarasıyla **Millet Kütüphanesinde** kayıtlı *Mehâric-i Hurûfa Dair Risâle* adlı eserin müstensihisi olarak Hâfız Mehmed (Reisülkurrâ) gösterilmektedir. Harflerin mahreci ile ilgili olan 1,5 varaklık eserin müellifi değil de müstensihisi olduğu yönündeki kayıttan ve içeriğinde herhangi bir emare bulunmadığından eserin ona aidiyeti hususunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat küçük hacimli bu eserin tecvîd ilmi ile alakasından dolayı Hâfız Mehmed Efendî'ye ait olma ihtimali de bulunmaktadır.

2. Nazmu'l-Ehem fî 'İlmi't-Tecvîdi'l-Elzem

2.1. Nüshaları ve Telif Tarihi

Eserin 06 Hk 4866 (=M1, müstensih: Halil b. Molla Mehmed es-Siverekî istinsah tarihi:1280), 06 Mil Yz A 9748/1 (=M2, müstensih: Ahmed b. Muhammed, istinsah tarihi: 1240), 06 Mil Yz A 9746/1 (=M3, müstensih: Ebû Süleyman b. el-Hâc İbrahim b. Hüseyin b. Mustafa, istinsah tarihi: 1285) demirbaş numaralarıyla **Ankara Milli Kütüphanesinde**; Yazma Bağışlar 06491/005 (=S2, istinsah tarihi: 126?), Yazma Bağışlar 04318/014 (=S2, sondaki münâcât

eksik), ve Tırnovalı 001366-003 (=S3, tarih beyti eksik) demirbaş numaralarıyla **Süleymaniye Kütüphanesinde**; 42 Kon 4199/1 (=K, müstensih: Yusuf el-Âmûdî, istinsah tarihi: 1259) demirbaş numarasıyla **Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde**; **Nadir Eserler Koleksiyonu** 11572/US0064/4³¹ (=MÜ, istinsah tarihi: 1223) demirbaş numarasıyla **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde**; Yazma Eserler 21 Hk 1729/2 (=D, sondan eksik) demirbaş numarasıyla **Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde** ve 19 Hk 19/2 (=Ç, müstensih: Seyyid Hasan Nuri, istinsah tarihi: 1243) demirbaş numarasıyla **Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde** kayıtlı olmak üzere on nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüshalar arasında hemen hemen fark yok gibidir. Bu az olan farklılıklar da genellikle müstensihlerin eserdeki başlıkları kendi tercihleri göre istinsah etmelerinden, ibarenin takdîm-tehirinden ya da lafızlardaki eklerin fazlalığından ileri gelmektedir.

Eserin sonunda yer alan;

Üstâz-ı kâminden ahz eyle bu 'ilmiñ gâyetiñ
Âhâda bakma sa' y-ile kııl hayr du' â bil târihiñ

şeklindeki tarih beyti, müstensihlerce farklı hafler/lafızlar esas alınarak ebced hesap türlerine değişik şekillerde yorumlanmıştır. Buna göre telîfe dair kayıt bulunan nüshalarda yapılan ebced hesabına/hesaplarına göre eserin; 1210/1795-1796 (MÜ ve S1), 1220/1805-1806 (K ve M1) ve 1222/1807-1808 (M3) yıllarında telîf edildiği belirtilmektedir.³² Bu farklılık muhtemelen, tarih beytindeki (örneğin noktalı, noktasız) harflerden hangilerinin ebcede dâhil olup olmayacağı noktasında müstensihlerin değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ali Emîrî, *Nazmu'l-Ehemm'*in birçok kez basıldığı bilgisini vermektedir. Bunun sonucu yapılan araştırmada eserin yazma nüshalarından başka Türkiye'deki bazı üniversitelerin/fakültelerin ya da kurumların kütüphanelerinde

³¹ Eser, ilgili mecmuanın dördüncü sırasında yer aldığı için (/4) kaydı tarafımızca konmuştur.

³² Örneğin S1 nüshasının ferağ kaydında tarih beytinden sekiz vecihle tarih çıkacağı belirtilmiş ve bu kayıta, esas alınan bazı harflerin toplanması sonucu bu vecihlerin hepsiyle 1210 tarihine ulaşılmıştır.

kayıtlı matbû nüshalara ulaşılmıştır.³³ Matbû baskıların birinde eserin Harputîzâde Yûsuf b. Mehmed b. Yûsuf tarafından 1275 senesi Ramazan ayının sonunda istinsah edildiği kayıtlıdır. Bu matbû metnin başında “‘Ulûm-ı ‘aqlî ve naqlîde mâhir Re’îsü’l-ı-kurrâ Diyarbakırlı Şeyhî Mehmed Efendi’nin ‘ilm-i edâdan *Nazmu’l-Ehem* kitabıdır” ifadesi geçmektedir. Bir diğer baskının ise ilk matbû nüsha esas alınarak Sahâfiyye-i Osmâniyye Şirketi tarafından 1324 yılında basıldığı görülmektedir. Matbû nüshalarda da eserin 1210 yılında telif edildiği kaydı bulunmaktadır.

2.2. Şeklî Özellikleri³⁴

Eser; 226 beyit olup 30 başlıktan³⁵ oluşmaktadır. İlk yedi başlık ve son iki başlıktan 5’i gazel (1, 4, 6, 7, 30) 4’ü (2, 3, 5, 31) mesnevi nazım şekli ile söylenmiştir. Eserin ana iskeletini oluşturan (8 ila 29. başlıklar arası) başlıklarda ise müellif, gazel ya da kasîde formu denilebilecek nazım şeklini kullanmıştır. Yani sekizinci başlıktan itibaren -araya başlıklar girse de- beyitler, öncesiyle bağılantılı olup gazel/kasîde kafiye-redif düzenini devam ettirmektedir.

Müellif, eserinde tam ve zengin kafiye tercih etmiştir. Ayrıca yer yer redif olması gereken ek ya da kelimeleri kafiye yerine ya da müstakil bir şiirde farklı kafiye türlerini kullandığı da olmuştur. Ana konuların işlendiği başlıklarda ise “ur/ür” seslerinden yararlanmıştır. Buralarda Şeyhî, beyit sonları için genellikle “olur” kelimesini kullanmıştır:

Ser-levha-i nâme ola nâm-ı şerîf-i kibriyâ
Ki yümn ile ola müyesser tâlibe hûsn-i edâ (49)

³³ Örnek nüshalar için bk. Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Salonu 01118873 ve 01118874 - İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar MC_Osm_O.00433/03 ve AUE_00149 - Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu/İsam e-Kitap Koleksiyonu RE14230 - Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi I0011770 - Milli Kütüphane 06 Mil EHT A 428.

³⁴ Eserin ayrıntılı şekil ve muhteva tahlili için bk. Oğuz Yılmaz, “Diyarbakırlı Şeyhülkurrâ Hâfız Mehmed Efendi ve “Nazmu’l-Ehemm fi İlm-i Tecvîdî’l-Elzem” Adlı Türkçe Manzûm Tecvîd Eseri”, 2: 1316-1331.

³⁵ Bu sayı tenkitli metin için esas alınan nüshaya binaen verilmiştir. Bunun yanı sıra örneğin 224 beyitlik M1 nüshasında ana başlık (meddât, nûn-i sâkin gibi) altındaki konulara (medd-i tabî’i, izhâr, ihfâ gibi) da başlık açıldığı, bu durumda ilgili nüshada eserin 43 başlıktan oluştuğu görülmüştür.

Havf-ı ziyâ' olmazsa ehlinden kitâb men' **eyleme**
Lâzım degilse sen kitâb bî-câ şaşın hâbs **eyleme** (50)

Her ne kadar iclâl iderse ' ilme tâlibdir kibâr
Ol mertebe nef' in görür ol kadar olur behre-dâr (50)

Bil cümle hîcâ harfleri yigirmi tokuz harf **olur**
Maḥrec şıfatlarla bula her birisi mümtâz **olur** (54)

Şeyhî, eserinde vezin olarak sadece **müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün** kalıbındaki aruz ölçüsünün recez bahrini kullanmıştır. Beyitlerde imâle, zihâf, vasl gibi şiirde kusur sayılabilecek bazı kusurlara da rastlanmaktadır. Fakat usta bir şairlik iddiasında bulunmayan müellif için gerek tecvîd kaidelerinin gerekse de Arapça terkip ya da ayet örneklerinin Türkçe kelimelerle birlikte şiirsel bir forma sokulmasının çok kolay olmadığı da gerçektir.

Eseri dil açısından bakıldığında, Arapça, Türkçe ve Farsça kelime/kelime gruplarının kullanıldığı görülmektedir. Arapça kelimelerdeki fazlalığın sebebi eserin dinî türde olması ve daha çok, tecvîd kaidelerindeki örneklerin ayetlerden oluşmasıdır. Müellif, ta'lîmî konuları ele aldığı için öğretici/didaktik üslûbu önelemiştir. Her şeye rağmen, şiir geleneğinin temel kaidelerine riayet etmeye de çalışmıştır. Öğreticilik esas olduğu için müellif eserinde nida, hitâb, emir, nehiy gibi ünlemlerle ya da bazı sıfatlarla (ey, oku, otur fetâ, vb.) konulara dikkat çekmiş, muhatapta merak uyandırmak istemiştir. Bunun yanı sıra müellifin tecvîd kaidelerini veciz ve olabildiği kadar açık bir nazım diliyle aktardığı da ifade edilebilir. Eserin sonunda bir de münâcât metni bulunmaktadır. Acziyetin, bağışlanma isteğinin vb. içtenlik ve samimiyetle dile getirilmesi münâcâtların genel özelliklerindedir. Müellifin münâcâtı da samimi duygu, his ve niyazların Allah'a iletiği metinler olan münâcât türü şiirlerle benzer özellikleri taşımaktadır.

2.3. Muhtevası

Şeyhî, kırâat ilminin öğretilmesi için gayret sarf eden bir müelliftir. O, kırâat ilmini tahsile hayli zaman vermiş ve icazetini aldıktan sonra kırâat talimiyle meşgul olmuştur. Ayrıca tecvîd ve Kur'ân okuma esaslarını ihtiva eden manzum eserler kaleme alarak tecvîd ve kırâat ilmine katkıda bulunmuştur. *Nazmu'l-Ehem* isimli eserinde ise istisnâlı hususlara da değinerek yer yer ayrıntılı yer yer kısa bir şekilde tecvîd kaidelerini işlemiştir. Eserin mukaddime olarak nitelendirilebilecek giriş kısmında; İslâmî kitap telifi geleneğine uygun olarak besmele, hamdele salvele ile başlayan müellif, Allah'ın isminin bu kitabın serlevhası ve bu isim vesilesiyle bereketli bir şekilde tecvîdi öğrenmek isteyen bu ilme müyesser yani eserinin insanlara faydalı olmasını niyaz etmektedir. Devam eden bölümde tecvîd ilminin (ilm-i edâ) en şerefli ilim ve bilgi hiyerarşisinin de en üstünde olduğunu söylemekte, bu yüzden Kur'ân'a tazim ve saygı da okuyan kişinin kusur etmemesi uyarısında bulunmaktadır. Hz. Peygamber, "Kur'ân'ı öğreniniz. Onu okumakla her harfine on sevap ile mükâfatlandırılırsınız. Fakat ben (her harf derken) elif lâm mîm (bir harftir) demiyorum. Elif bir harf, lâm bir harf, mîm bir harf, her harf için on sevap (diyorum)." buyurmaktadır.³⁶ Müellif eserinde bu hadîse, Kur'ân harflerini mahrec ve sıfatlarına göre okuyan kişi bağlamında telmihte bulunmaktadır. Mana bozulacak kadar hata ile okuyana ise Kur'ân'ın lanet ettiğini yine Hz. Peygamber'e atfen ifade etmektedir. Müellif mukaddimedede son olarak zamanının önde gelen kırâat hocalarından yedi kırâatı hayli zaman tahsil ederek icazet aldığını, Kur'ân öğreniminin kesintiye uğramaması için çabalararak tecvîdle ilgili manzûm bir eser yazdığını ve harflerin mahreçleri, vasl, kat', sekte, vakıf ve hâ'nın halleriyle ilgili pek çok faydalı bilgiyi Allah'ın izniyle nazma dizdiğini söylemektedir:

Cümle 'ulûmıñ eşrefi her bir ma'ârif a' refi
Ol dürr-i Qur'ân şadefi ser-tâcıdır 'ilm-i edâ (49)

Lâkin mehâric ü şıfat ile oğur ise o zât
Her harfine on hasenât virür aña Bârî Hudâ (49)

³⁶ Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 16.

Zikr-i cemîli munkatı' olmasun için bu haķîr
Bezî eyleyüp maķdûrunı *naẓm-ı ehemme li 'l-edâ*

Mahrec şıfat vaşl u kat' sekt ü vaķfla ħâl-i hâ
Ħayli fevâ'id zamm-ile naẓm oldı ba-^cavn-i Ħudâ (49)

Şeyhî, tecvîd konularını ta'lîme geçmeden önce "**Ĥ Şurûti't-Ta'lîm ve Âdâbihi**" başlığı altında bu ilmin elde edilmesine yönelik bir takım şartların, metotların, âdâp ve erkânın³⁷ olduğuna dikkat çekmiş, genelde Kur'ân özelde ise tecvîd ilmi tahsili hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Ona göre ilim öğrenme ve öğretme yollarını bilmeyen kişinin ne kadar çalışırsa çalışsın bu ilmi asla elde edemeyecek, yani hakkıyla öğrenemeyecektir. Bu bağlamda evvel emirde bu ilme talip olan kişi niyetini sahih ve halis tutup, dinin ihyasını amaç edinerek sadece Allah'ın rızasını gözetmelidir. Kur'ân'a saygılı davranarak onu abdestli bir şekilde tecvîdle okumalıdır. Kendisinin ve oturduğu mekanın temiz olmasına³⁸ gayret göstermeli, (gyıbet etmemek, kaş göz işaretleri ile konuşmamak gibi) hoş olmayan davranışlardan sakınmalı ve âdâb-ı muâşarete dikkat etmelidir:

Ta' lîm ü ta' allüm tarîķiñ bilmeyince ey püser
Nâ'il olamaz ' ilme aşlâ her ne kadar sa' y ider (49)

Ħur'âna tevķîr Ħaķkadur küfre gider taĥfîf iden
Fem râh-ı Ħur'ândur arıt râyîĥa-i mekrüheden (50)

Taķlîm-i ezfâr ķaşş-ı şârib tamm-ı hey'etle sivâk

³⁷ Kur'ân eğitim, öğretim ve okumanın şartları ve adabı konusunda eserler yazıldığı gibi bazılarında bu konuya özel başlıklar da açılmıştır. Örnek metinler için bk. Ahmed Cevdet Paşa-Ali Muhammed ed-Dabbâ, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Okuma Edepleri*, nşr. Ali Osman Yüksel, (İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1989); Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, thk. Ahmed Hasan Ferhad, (Ammân: Dâru Ammâr, 1417/1996), 73-92.; Celâleddin Abdurrahman es-Suyûti, *el-İtkân*, thk. Ahmed Ali, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 1: 291; Mustafa Özel, "Kur'ân'ı Kerim'i Okuma ve Adabı", *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (2007): 75-90.

³⁸ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Suyûti, *el-İtkân*, 1: 302-326.

Gider körpe çoğuları gir meclisine ârî pāk (50)

Mālik katında Şāfi‘î baçce kitāb açar idi
Evrāk sesin işitmeye üstāz-ı pākı dir idi

Şākirdi Hāzreti Rebī‘ Allāha eyledi kaçem
Şāfi‘î baçarken baña itmeme cür’et şu içem (50)

Ehliyetli ve ilimde otorite olan hocalara karşı itikadın sağlam tutularak onların dualarını almak ve bir konu hakkında öğrencinin şüphesi varsa edeple sormaktan utanmamak gibi davranışlar, Mehmet Efendi’ye göre tahsil şartlarındadır. Bunlar dışında ilim tahsilinin şart ve edepleri arasında; bir yerde gıybet edildiğinde onu dinlememek, konuyla ilgili konuşmamak ve o mecliste çok oturmamak, yürürken yolun sağından yürümek ve yolda soru sormamak, hocası ne kadar cefa verirse versin buna katlanmak, hocasının düzgün olmayan işlerini iyiliğe yormak/tevil etmek, dünya işleriyle çok meşgul olmamak, derslere ara vermemek, satın alma veya başka bir şekilde edinilen kitaba çok yazı yazmamak, kendisine lazım değilse boş yere duracağına kaybetmeyeceğine inandığı birinin faydalanması için kitabını ödünç vermek, ilim sahiplerine, salih kişilere ve ihtiyarlara çokça hürmet etmek, arkadaşlarına daima izzette bulunmak, ilmî tartışmayı incelik ve edep içerisinde kibir ve kavga olmaksızın yapmak, şerden sakınarak hayır işlerde bulunmak, bildiklerini halka anlatmak, asla haset etmeyerek gece gündüz çalışmak, bahçe, yol ve akarsu civarında ezber yapmak zor olduğundan ezberini gece veya gündüz aç iken kimsenin olmadığı bir yerde yapmak, Kur’ân taliminin şartlarından (formasyonundan) yoksun ve nazârî bilgisi olsa dahi pratikte tecvîd kurallarını tatbik edemeyen kişiden yani fem-i muhsin olmayan ders almamak, kırâat ilmi konusunda nakil yapacağı zaman muteber bir şeyhden yapmak, Arapçaya ve kaidelerine aşına olarak bunlarda başarılı olmak gibi şartlara yer vermiştir:

Çıvvetli sened ile naklı mu‘teber şeyhden ola
‘İlm-i ‘arabıyye-sinās vefk-i kaçavâ‘idden ola (51)

Kur’ân-tecvîd öğrenecek kişinin bazı şart ve edepleri yerine getirmesi gerektiği gibi bu ilmi öğretecek kişide de bir takım şartlar aranmaktadır. Hâfız

Efendi, bu hususu “**fi Şurûti'l-Mu'allim ve Âdâbihi**” başlığıyla ele almıştır. Ona göre Kur'ân ve tecvîd ilmini öğreten kişinin akıllı, hür, Müslüman, güvenilir, dersi verebilecek nitelikte, konusunda ihtisas sahibi, ilmine itimat edilen, yardımsever, mert, adaletten ayrılmayıp insaf sıfatlarını haiz olmalıdır. Bununla birlikte öğretim görevini, yalnızca Allah rızası için yapmalı ve niyetin de halis olması şartları aranır. Halkın yermesi de övmesi de kendine müsavi olmalı, bu durum nefret ya da kibre mahal vermemelidir. Bunların dışında haset, kibir, riya, iyilik, sabır, zühd tevazu, saygı temizlik, vukûfiyet/yeterlilik gibi dinî, ahlakî, ta'lîmî/ilmî açılarından eğitim-öğretim işini üstlenen/üstelenecek kişilerde bulunması gereken edep kuralları, erdem ve formasyona dikkat çekmektedir:

Ta' lîm-i Qur'ân itmege vardır şurût-ı mu' teber
' Âqıl mükellef hür ü müslim me'mûn ola pür-hüner (51)

Ta' lîme naşb itmezden evvel nefsinı bilmek gerek
Şarf u naḥv fıkḥ u uşul ile metin olmağ gerek (51)

Şeyhî, bu hususlardan sonra artık eserinin ana iskeletini oluşturan konulara giriş yapmıştır. Bu bağlamda örnekler eşliğinde “**Bâbu Meḥârici'l-Ḥurûf, Bâbu Şifâti'l-Ḥurûf, Bâbu't-Ta'rifât, Kavâ'idün Mühimme, Bâbun Tenbihât**” başlığıyla kırâatin ilk şartı kabul edilen harflerin çıkış yerleri/bölgeleri (mahrec)³⁹, nefes, ses, harf ve sıfat kavramları, harflerin sıfatları,⁴⁰ birden fazla sıfata sahip

³⁹ Harflerin çıkış yerleri konusu âlimler arasında ihtilafli bir konu olmakla birlikte genel kabule göre bu sayı 17'dir. Hâfız Mehmed Efendi de eserinde **Cevf Bölgesi, Boğaz Bölgesi (3 bölüm), Dil Bölgesi (10 bölüm), Dudak Bölgesi (2 bölüm), Geniz (Hayşûm)** olmak üzere mahreclerle ilgili 17 sayısını esas almıştır. Harflerin mahreclerinin 14, 16, 17 olduğuna dair görüşler için bk. Muhammed b. Ebi Bekir el-Mar'aşi, *Cühdü'l-Mukil*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, (Ammân: Dâru Ammâr, 1429/2008), 119; Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, (Beirut: el-Mektebetü's-Sikâfiyye, t.s.), 13; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 83; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 84.

⁴⁰ Sıfatların sayısı noktasında da ihtilaf olup bu sayı 14 ile 44 arasında değişmektedir. Hâfız Mehmed Efendi, eserinde **Hems, Cehr, Şiddet, Rihvet, Beyniyye, İsti'lâ, İstifâl, İtbâk, İnfîtah, İzlâk, İsmât, Safir, Kalkale, Lîn, İnhirâf, Tekrîr, İstitâle, Tefeşşi, Tefhîm, Terkîk, İhfâ, İzhâr** olmak üzere 22 sıfata yer vermiştir. Sıfatların sayısı, isimleri ve tarifleri için bk. Takiyyüddin Mehmed Birgivi, *ed-Dürri'l-Yetim*, thk. M. A. Halef, (Bağdâd: Câmî'atü Bağdâd, t.s.), 8-9; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 2b; İbnü'l- Muhammed b. Ali b. Yüsûf, *et-*

harflerin telaffuz edilirken nefesin kaçta kaçının hapsedilip edilmeyeceği ve sesin ne kadarının akıp akmayacağı, nefes veya sestən hangisinin daha çok akacağı, tecvîd öğrenmenin-öğrenmemenin hükmü,⁴¹ tertîl tedvîr ve hadr gibi makbul tilavet şekilleri-tanımları, hatalı okumaları (lahn) ve kırâatte görülebi-
lecek bazı yanlışlıkları gibi harflerin güzel ve düzgün bir şekilde telaffuz edi-
lebilmesine yönelik konuları bir takım uyarılarda bulunarak ele almıştır.

Harfler çıkan mevzi'lere dirler **mejhâric** ey püser
On yedi mahrec vardurur kıl tecrübe ol mu' teber (52)

İki öñ üst dişleriñ ucıyla alt dudak qarındurur
Fâ mahreci iki dudak beyninde **vāv bā mīm** çıkâr (52)

Hems harfleri *fehâşshū şahsun seket* zıddı **cehr**
Sedîd ecid kattın beket harfleri zıddı **rihv**edür (52)

Cevfden çıkan gizli havâya dir **nefes** ehl-i edâ
Mahrec şaklamak sebebiyle seslenen **şavt**dur feta (53)

Rihv ü cehr cem' inde **nefes**den **iki şülüş** kadar
Habs olunur **bir şülüş**-ile **şavt tamâmıyla** açar (54)

Her harfe hakkını virüp mahrec şıfat-ile oқы
Tecvîd[i] bilmek **farz**durur terk ideni âşim olur

Keyfiyyeti tilavetiñ **tertîl** ü **tedvîr** ü **hadr**
Ağırca yâ **ortaca** yâ **sür'at** ile demek olur (54)

Müellif, "Bābu Ahvāli'l-Meddāt" başlığında tecvîd ilminin temel konula-
rından birisi olan ve med harflerinden (elif, vāv ve yâ) biriyle önceki sesi
uzatmak anlamına gelen med'lerin durumunu işlemiştir. Burada **Medd-i**

Temhûd fî 'İlmi't-Tecvîd, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb, (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405/1985),
86-99; Mekki, *er-Ri'âye*, 115-138.

⁴¹ Ayrıca bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 80-85; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 2b-3a.

Tabîî, Medd-i Muttasıl, Medd-i Munfasıl olmak üzere üç med türüne; med harflerinin neler olduğu, bunların ne zaman med harfi olacağı ve sebab-i med gibi hususlara örnekleriyle değinmiştir:

Med harfleri *vāv yā elif* bunlar ne zamān **med** olur
Vāv sâkin olup kabli mazmûm olsa **harf-i med** olur (55)

Ger **harf-i medden** sonra bulunmazsa **meddîñ sebebi**
Medd-i tabîî ebeden **bir elif** kadar **med** olur

Hemze bulunsa **harf-i medden sonra** bir kelimedede
Di **muttasıl cā** 'e gibi miqdar[1] **dört elif** olur

İki kelimedede bulunsalardı **medd-i munfasıl**
Yā eyyühâ tûbû ilâ **dört elif** kadar **med** olur (55)

Hâfız Mehmed, “**fî Ahvâli’z-Zamîr**” ara başlığında • zamirinin medli okunması ve okunmaması gereken hallere ve bazı istisnâî hususlara yer vermiştir. Daha sonra ise tûl, tevassut ve kasr gibi kırâat vecihleriyle birlikte “**Bâbu ’l-Meddi ’l-Lâzım-el-Meddi ’l-‘Arız-el-Meddi ’l-Lîn**” başlıklarıyla ilgili konulara dair açıklamalarda bulunmuştur:

Med harfi kâh *vāv-ı muqadder* ‘*indehû illâ* gibi
*Yâ-yı muqadder*e mişâl min ‘*ilmihî illâ* olur

Med itme *yerzahu* hâsıyla mâ-kabli *sâkin hâları*
Fî-hî muhânâda fekaţ Hafşa göre **med** olunur (55)

Ger **harf-i medden sonra** bulunsa **sükûn medde** sebab
Vaşfen ü vaşlen şâbit olursa o **med lâzım** olur (56)

Vaşlında sâkıţ olsa sâkin ‘*arız* olur işbu **med**
el-Müslimîn ve ’l-müslimât hem *neste’in* gibi olur (56)

Ger **ḥarf-i lînden** sonra bulunsa **sükûn** di *medd-i lîn*
Lâzım sükûn ise **iki vech[i] tevassuṭ tûl** gelür (56)

Müellif, nunlamak (kelimenin sonunu sâkin nûn ile okumak) anlamına gelen, iki üstün, iki esre, iki ötre olarak da ifade edilen tenvîni ve sâkin (cezmlî) nûnun tecvîd açısından durumlarını “**Bâbu Aḥvâli ’t-Tenvîn ve ’n-Nûni Sâkin**” başlığı altında ele almıştır. Sâkin nûn veya tenvîn, kendilerinden sonra gelen muayyen harflerle birlikte okunduğunda **ihfâ, izhâr, idğâm-ı ma’a’l ğunne, idğâm-ı bi-lâ ğunne** ve **iklâb** olmak üzere beş tecvîd kuralından biri meydana gelmektedir. Müellif, tenvîn veya sâkin nûndan sonra gelen ilgili harflerin formüle edilmiş şeklini, bu kaidelerin ne şekilde meydana geldiğini ve kırâatlerini aktarmış, konularla ilgili tâlî ya da istisnâî denilebilecek hususları da zikretmiştir:

Kız keşfü zac saṭas teşed züz harflerinden birine
 Uğrarsalar fethüz **karîb** gibi o dem **ihfâ** olur (56)

Allâhu Ḥayyun Ḥâliḳun ‘Âdlun Ğaniyyun Hâdiyen
 Evvelki harflerine uğrarlar ise **izhâr** olur

Uğrasa **yemnû** harfine *men ye ’tihil hayran yerah*
Fazlen minallâh gibi **idğâm-ı ma’a’l-ğunne** olur

Sâkin nûn-ile **vāv** bir kelimedede olsalar
Dünyâ vü **şinvân** gibi taḥfîf için **izhâr** olur (56)

Ger **bāya** uğrarsa *le-yünbezenne min ba’ dih* gibi
Nûn kalb olunur **mîme** ihfâ ile di **iklâb** olur (57)

Mütemâsil (mahreçleri ve sıfatları aynı olan), mütecânis (mahreçleri aynı, sıfatları farklı) veya mütekârib (mahreç veya sıfatta yakınlığı olan) iki harften birincisinin ikincisine katılması⁴² demek olan idğâm konusu; “**Bâbu İdğâmı ’l-Mişleyn, İdğâmı ’l-Mütecâniseyn, İdğâmı ’l-Mütekâribeyn**” başlıkları altında ince-

⁴² Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 231-232.

lenmiş, kaidelerin tariflerine ve örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca mütekâri-beyn başlığında lââm-ı ta'rif (ل) ve mütealliki iki konu olan izhâr-ı kameriye-idgâm-ı şemsiye konularına da değinilmiş, akılda kalıcılık sağlaması ve ezberinin kolay olması açısından kamerî ve şemsî harfler yine terkiplerle formüle edilmiştir:

Şol harf ki **sâkin** oluben uğrarsa **kendi mişline**
Âvev ve naşarû gibi **idgâm-ı mişleyn** dinilür

Mîm sâkin olup uğrarsa **bâ** ile **mîmîñ ğayrına**
İzhâr olur *hüm fî-hi* gibi *hüm bi-hi* gibi **ihfâ** olur (57)

Tâ sâkin uğrarsa **dâl** ile **tâdan** birine
Mişl-i *ücîbet da'* ve *kâlet tâ'ife idgâm* olur (57)

Maḥrec şıfatda yakın olan harfleriñ evvelkisi
Sâkin olup uğrarsalar **idgâm mütekârib** olur

Kul rabbi bel rafe'a elem **nehluḳküm** oldu mişâl
İzhâr u *isti' lâ-yı kâf* eyle ki ol me'ḥüz olur (57)

El uğrarsa *ebġi hacceke* ve *haf' aḳîmeh* harfine
el-'Âlemîne gibi **izhâr-ı kameriyye** olur

Uğrarsa *ġayrı harflere ed-dîn* ve *t-tîn ellezî*
Ve *'n-Necmi* ve *'ş-Şemsi* gibi **idgâm-ı şemsiye** olur (57)

Bir diğerk tecvîd kaidesi ج harfinin durumlarıyla ilgilidir. Nitekim bu harf "Bâbu'r-Râ'ât" başlığında kendi harekesine, önceki harfin harekesine ya da sıfatına göre bazı yerlerde ince bazı yerlerde kalın olarak okunması gerekmektedir. Ayrıca bazı durumlarda tercihe göre ince ya da kalın kırâat edilebilmesi de söz konusudur. Harfin kendisi ya da öncesindeki harfin özelliğine binâen incelik (terkîk) ve kalınlık (tefhîm) yönünden telaffuzu değışkenlik gösterdiği

için Şeyhî, eserinde ج harfinin ilgili durumlarda nasıl okunması gerektiğine değinmiştir. Müellif bu başlıkta lafzatullâhtaki (اللهُ) lâm harfinin tefhîmi ve terkîki konusuna da kısaca temas etmiştir.

Tefhîm olur **râ kesreli olmazsa Rabbi 'r-rûh** gibi
Sâkin olup **mâ-ğabli meksür olmasa tefhîm** olur (57)

Ger **lafzatullâh lâm**nın **mâ-ğabli meksür olmasa**
Allâhu naşrullâh gibi ol demde **tefhîm** olunur (58)

Elif'i yâ harfine veya fethayı kesreye meylettirerek (ince) okumak⁴³ anlamına gelen imâle ve “bir “lafızda iki hemze'nin bulunması durumunda ikinci hemze'yi, hemze ile harekesi cinsinden olan elif, vâv veya yâ arasında hâ'ya benzetmeden, ikinci hemze'nin keskinliğini gidererek, yumuşatarak okumak⁴⁴ demek olan teshîl konularını Şeyhî, “**Bâbu'l-Îmâle ve't-Teshîl**” başlığıyla birlikte irdemiştir. İmâledeki kaide uyarınca İmâm-ı Âsım'ın Hafs rivâyetine göre sadece Hûd sûresinin 44. ayetinde geçen **مَجْرِيهَا** lafzındaki “râ” harfinin harekesi kesreye meylettirerek kırâat edilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, fethanın tamamıyla kesre okunmamasıdır. Şeyhî, teshîl kaidesince hemze'nin kırâatinin ise yine Hafs rivâyetine göre yedi yerde bulunduğunu, bunlardan altısında ikinci hemze'nin elife ibdâl edilmesinin caiz olduğunu belirtmektedir:

Hafşî imâlesi fekaṭ **Hüddaki mecrehâdadur**
Râ fethâsın kesreye meyl itdir ki **izcâ'** dinilür

Teshîl yedi yirde var **â' cemiyyun** Fuşşilet
 En' âmda **â' z-zekerayni** Yûnusda **â'l-âne** olur

Yûnusda **Allâhu ezîn** Nemliñ **Allâhu hayırdurur**
 Şoñraki altısında **ibdâl-i elif câ'iz** olur (58)

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1: 30-40; Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukil*, 236-238.

⁴⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 91-92.

Şeyhî, bazı lafızların istisnâî okunuş şekillerini de bu başlık altında işlemiştir.⁴⁵ Bunlardan ilki; Yûsuf sûresinin 11. ayetinde geçen “ لَا تَأْمَنَّا ” lafzının kırâatidir. Kelimenin kaideye uygun ve idğâmsız hali “ لَا تَأْمَنَّا ” şeklinde olmakla birlikte kelimedeki nûnlar idğâma uğramıştır. Fakat nûn harfleri idğâm edilse bile Hafs rivâyetine göre idğâmsız hali sezdirmek için lafızdaki ilk nûn, ihtilâs (dinleyicinin sanki okunmadı zannedeceği bir tarzda, harekenin hızlıca okunması) veya işmâmla (dudakları öne doğru uzatıp geri çekmek) kırâat edilir. Tûr sûresinin 37. ayetinde geçen “ الْمَصِيطْرُونَ ” lafzındaki “sâd” harfinin okunuşunda da iki vecih bulunmaktadır. Buna göre kelimedeki “sâd” harfini “sîn” ile okumak da caizdir. Ayrıca Rûm sûresinin 54. ayetinde bulunan “ ضَعْف ” lafzındaki “dâd” harfini zamme veya fethayla okuyabilmek caizdir:

Yûsufda *lâ-te 'men(u)nâ nûm*nda al iki vech
Kıl **ih**tilâs ikincisi **idğâm-ı ma' a 'l-işmâm** olur

Tûrda ki *el-muşaytirûnda sîn yâ şād*ile okur
Rûmda ki *zâ' farda feth yâ zamm-ı zād* câ'iz olur (58)

Şeyhî, “Bâbu's-Sekt” başlığında “nefes almadan sesi kesmek”⁴⁶ demek olan ve Hafs rivâyetine göre Kur'ân'ın dört yerinde uygulanan sekte konusunu işlemiştir. Ayrıca vakıf anında (harfi veya harekeyi belli etmek için) bazı kelimelerin sonuna eklenen hâ-i sekteye⁴⁷ de bu başlık altında yer vermiştir:

Kur'ânda **dört mevzi' dedür Hâzret-i Hafşîñ sektesi**
Ânî-durur **kesme nefes ancak ki şavtı kesilür**

Kehfde *'ivecen kayyimen Yâsînde min merkadînâ*
Men rāk Kıyâmetdurur **bel râne** Taṭfîfde olur

Sultâniyeh hisâbiyeh lem yetesenneh mâliyeh
Kitâbiyeh mâhiyeh iktedihde hâda şekte olur (58)

⁴⁵ Eserin bazı nüshalarında bu istisnâî hususlar; “fevâid” ismiyle ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

⁴⁶ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 249.

⁴⁷ Hâ-i sekte için bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 255-256.

Eserde işlenen konulardan biri de kısaca kırâatte durulması, durulduktan sonra tekrar kırâate dönülmesi ve durulması halinde kırâatin keyfiyeti hususlarını içeren vakf⁴⁸ ile ilgilidir. Şeyhî, vakf ile ilgili konuları “**Bâbu Envâ’i’l-Vakf** ve **Bâbu Keyfiyyeti’l-Vakf**” şeklinde ayrı başlık altında incelemiştir. Tecvîd kaidelerine göre ayetlerin manasının bozulabileceği ya da lafızlar arasındaki siyâk-sibâk ilişkisi gibi sebeplerden ötürü her yerde vakf yapılamamaktadır. Genel itibariyle tam, kâfi, hasen ve kabîh olmak üzere dört kısımda incelense de Şeyhî eserinde bunlara ek olarak vakfın akbeh, fâsid, lafzî ve manevî türlerinden de örnekleriyle bahsetmiştir. Ayrıca vakf yapmanın hükmüne de değinmiş ve Kur’ân’da vacip vakıf olmadığını, bazı yerlerde vakfetmenin ise sünnet olduğunu ifade etmiştir. Eserde örneklerini vermese de onun sünnet vakfla anlatmak istediği Hz. Peygamber’in, dua ve niyaz maksadıyla on yerde yaptığı vakıf olabilir.⁴⁹ Vakfla ilgili bir diğer husus da vakfın hareketli veya sâkin harflerde ne şekilde yapılacağıdır. Müellif, bu konuya da değinmiş, lafzın harekesine göre vakfın nasıl yapılması gerektiğini açıklamıştır:

Lafzen ü ma’nen aña mâ-ba’ di **ta’alluk** itmese
Di **vakf-ı tām ed-dīn** gibi mâ-ba’ diyle bed’ olunur

Ma’ nâda ancak müte’ allık olsa di **kâfi** aña
Hüm yuḫinūn gibi **ülâ’ik** ile bed’ olunur (58)

Ḳur’ânda **vâcib vakf** yok olmaz ḥarâmda bî-sebeb
Āyet başında ba’ zı dir **vakf** eylemek **sünnet** olur

Üstünde vakf eyledügin ḥarfi **sükun**-ile okı
Tenvînli fethâdaki tenvîn **elîf** ḳalb olur (59)

Şeyhî, klasik tecvîd eserlerinde genellikle yer verilmeyen kat’/maktû’ ve mevsûl/vasl konularını da “**Bâbu’l-Maktû’ Mevsûl fî Resmî’l-‘Oşmânî** ve

⁴⁸ Vakf; kırâate geri dönmek (tekrar başlamak) niyetiyle nefes alacak zaman kadar kelimenin sonunda durmaktır. Tecvîd ilminde vakıf yaptıktan sonra kırâate tekrar başlamaya ise ibtidâ denmektedir. Kaynaklarda vakıf ve ibtidâ konuları "bâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ" gibi başlıklarla yer almaktadır.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 340-341.

Bâbu'l-Mevşûlât' başlıklarıyla ele almıştır. Tecvîd terimi olarak maktû'; bazı harf ve edatların arasını ayırarak (bitiştirmeden),⁵⁰ mevsûl ise yine bazı harf ve edatların arasını ayırmadan (bitişik) yazmak⁵¹ şeklinde tarif edilmektedir. Görüldüğü üzere konu tecvîd kaidelerinin de etkisiyle bitişik ya da ayrı olarak da yazılabilecek harflerin veya edatların Resm-i Osmânî'deki⁵² imlâsıyla alakalıdır. Konuyla ilgilenen ilim adamları, aynı lafzın bir ayette maktû' başka ayette mevsûl olarak imlâ edilmesinin nedenleri üzerinde durmuşlar ve bunu açıklamaya çalışmışlardır.⁵³ Bu açıklamalarda bitişik olarak yazıma dair ileri sürülen en önemli neden; *edatlar arasındaki idğâm ilişkisidir*. Diğer bir neden; *edatların tek kelime gibi değerlendirilmesidir*.⁵⁴ Şeyhî eserinde, kat' ya da vasl yapılan on dokuz lafza,⁵⁵ ebced hesabındaki remzleri kullanarak bu lafızların hangi sûrelerde geçtiğine işaret etmiş ve lafızların imlâsındaki ihtilaflara değinmiştir. Ayrıca ج ve ق Kur'ân'ın tamamında, ة harfi ise ister tenbih ister zamir olsun Resm-i Osmânî'ye göre mevsûl şekilde⁵⁶ yazıldığını da belirtmiştir:

En-lâ ج Tevbe ﴿﴾ Hüd Yâsîn Duĥân Hacc İmtihân
Nûn ﴿﴾ A' râf Enbiyâda **hulf** ile **maĥtû'** olur (59)

Vaşl ﴿﴾ Bakara **bi'se-mâ** A' râf ﴿﴾ Bakara ﴿﴾ **hulf**
En-len Kıyâme Kehf ve **lâ-teĥîne** **hulf** ile **vaşl** olur

⁵⁰ Mehmet Emin Maşalı, *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2003), 177.

⁵¹ Çetin, *Kırâatlerin Tefsire Etkisi*, 297.

⁵² Resm-i Osmânî, Hazreti Osmân zamanında istinsah edilen mushafın yazı ve imlâ şekli demektir. Buna Resmü'l-Mushaf da denmektedir. Bu mushaftaki yazı ve imlâ aynen muhafaza edilmiştir. Âlimler bu konuya önem vererek mushaf ile ilgili müstakil çalışmalar yapmışlardır. Bunun sonunda ise "Resmü'l-Mushaf" ilmi doğmuştur. Ayrıca bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 295.

⁵³ Resm-i Osmânî, maktû' ve mevsûl konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2004); İzmirli İsmail Hakkı, "Resm-i Mushaf-ı Osmânî Meselesi", *Mahfil*, 3/26 (1340), 22-29.

⁵⁴ Diğer nedenler için bk. Maşalı, *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri*, 177-181.

⁵⁵ Lafızların resmlerine dair tablo için ayrıca bk. Yılmaz, "Diyarbakırlı Şeyhülkurrâ Hâfız Mehmed Efendi ve "Nazmu'l-Ehemm fî İlmi Tecvîdi'l-Elzem" Adlı Türkçe Manzûm Tecvîd Eseri", 2: 1327.

⁵⁶ Ayrıca bk. Muhammed İsâm el-Kudât, *el-Vâzih fî 'İlmi't-Tecvîd*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, t.s.), 153.

Ayırma sen *el hā* vü *yā* gibileri vakfen şakın
Ūrištümūhā vezenūhūm gibiler vaşl olunur (59-60)

Resm-i Osmânî ile ilişkili bir diğer konu; tâ-i te'nîsin Kur'ân'da açık (ت) veya kapalı (ة) olarak imlâsıdır. Resm-i Osmânî'ye göre söz konusu harf, aynı kelimelerde bazen açık bazen kapalı yazılmıştır. Müellif, konuya “**Bābun fī Resmî Tā'î t-Te'nîş**” başlığıyla yer vermiş, "te" harfinin açık yazıldığı kelimelere ve hangi sûrelerde geçtiğine⁵⁷ işaret etmiştir:

Raḥmet ج Hüdü ج A' rāf د Rūm ج Baḳar ل Meryem Zuḥruf
Kelimet ج Yunus En' am Gāfir A' rāfda olur (60)

Şeçeret-i Duḫān cennet-i Vāqı' a cimālet
ve'l-Mürselāt *ğiyābet-i Yūsuf resmde tā* olur (60)

Kur'ân'da vakıf yapılacak yerleri vakıf işaretleri olmaksızın bilmek, başta Arap dili olmak üzere belli bir ilmî birikimi gerektirmektedir. Bu bağlamda ilk defa Muhammed b. Tayfūr es-Secâvendî (560/1165) *İlelü'l-Vukûf* adlı eserinde⁵⁸ Kur'ân'daki vakf yerlerini belirten çeşitli rumûz (vakf-ı Secâvendî) kullanmıştır. Şeyhî, yukarıda geçen vakf başlığıyla irtibatlı bir husus olan Kur'ân'daki vakf işaretlerinden; “**Bābun fī Vākfi's-Secâvendî Tayfūrî**” şeklinde ayrı başlık halinde bahsetmiş; **vakf-ı mutlak** (ط), **vakf-ı câiz** (ج), **vakf-ı mücevvez** (ز), **vakf-ı murahhas** (ص), **vakf-ı lâm** (ل), **vakf-ı kef** (ك), **vakf-ı kâf** (ق), **vakf-ı صلی**, **vakf-ı lâzım** (م) olmak üzere dokuz vakfın (Secâvend) remzlerini, anlamlarını ve hükümlerini ayrıntılı şekilde nazma⁵⁹ aktarmıştır:

Tā remz vakf-ı mutlakın câ'iz değil **vaşl** eylemek

⁵⁷ Kelimelerin hangileri olduğu ve geçtiği sûreler için bk. Yılmaz, “Şeyhülkurrâ Hâfız Mehmed Efendi ve “Nazmu'l-Ehemm fî İlm-i Tecvîdî'l-Elzem” Adlı Türkçe Manzûm Tecvîd Eseri”, 2: 1327.

⁵⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 271.

⁵⁹ Vakf-ı Secâvendî'lerin daha kolay ezberlenmesi ve öğretilmesi amacıyla bu rumuzlar manzûm olarak da işlenmiştir. Bu bağlamda vakf-ı Secâvendî ile ilgili Kemâl Paşazâde'ye atfedilen bir manzûme için bk. Alim Yıldız, “Kur'ân-ı Kerim'deki Vakıf İşaretleri Secâvend”, *Somuncu Baba Dergisi*, 125 (2011): 56-58.

Vakf eylemek evlâ iken câ 'iz **vaşl cîm remz** olur

Zâ remz olur **vakf-ı mücevvez** muhtelifdür **vakf** bil
Şâd vakf-ı murahhaş nâ-çâr **vakf**ında yukardan olur (60)

Şeyhî, “**Bâbun fî Hemzi'l-Vaşl**” başlığıyla; kök itibariyle bulunduğu kelimenin aslî harfi olmayan vasl hemzesinin (vakfen sâbit vaslen sâkıt) vakıf halinde kendi harekesinin, vasıl halinde ise kendinden önceki harfin harekesinin nasıl kırâat edileceği hakkında bilgi vermiştir:

Maзмûm olur **hemze 'i vaşl** üçüncü harf **maзмûm** ise
Olmasa **meksûr** okunur **el hemzesi meftûh** olur (60)

Şeyhî'nin eserinde işlediği bir diğer konu; istiâze-besmele ile ilgilidir. Müellif, “**Bâbu 't-Te'avvuz ve 'l-Besmele**” başlığıyla eûzu çekmeyi; Kur'ân okumaya başlanması ya da Kur'ân'dan bir söz söylenmesi, besmeleyi ise (Tevbe sûresi hariç) her sûrenin başında olması ve okunması bağlamında ele almıştır. Buna göre ayet ve hadislerin ışığında Kur'ân okumaya başlanması ya da Kur'ân'dan bir söz söylenmesi durumunda eûzu çekmek vaciptir. Müşriklere bir uyarı/ültimeatom niteliğindeki ilk ayeti sebebiyle Tevbe sûresi hariç her sûrenin başında besmele çekmek ise sünnettir. Ayrıca sûre sonu ile besmele arasında vasl yapılırken besmelenin çeşitli kırâat vecihleri bulunmaktadır.⁶⁰

İtsün **te'avvuz bed'-i Kur'an** itse yâ **söz söylese**
Her sûre evvelinde besmele demek **sünnet** olur

Evvel-i Tevbede dime cüzlerdedür taşyîr ile
Bejne 's-suver **vaşl** olsa evvel âhîri **vaşl** olunur (61)

Vahyin bir sûre kesilmesi üzerine Mekke müşriklerin “Rabbi, Muhammedi terk etti, ona küstü” şeklinde dedikodu çıkarmaları üzerine “Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı” anlamındaki ayeti de içeren Duhâ sûresi indirildiğinden dolayı hatim esnasında bu sûreden sonra tekbir getirilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu sûreden sonra tekbir getirilmesini tavsiye ettiği-

⁶⁰ Besmelenin kırâatları için bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 460.

ne dair rivâyetler de bulunmaktadır.⁶¹ Bu bağlamda Şeyhî, Nâs sûresi dâhil sûre sonlarında tekbîr getirmenin sünnet olduğunu İmâm-ı Şâfî'î den delil getirerek "Bâbu't-Tekbîr 'İnde Hâtmi'l-Ḳur'ân" isimli ayrı bir başlıkta işlemiştir. Müellif, ayrıca sûre sonlarının tekbîrle vasıl yapılmak istenmesi durumunda bunun nasıl olacağına da dikkat çekmiştir.⁶² Konuyla ilgili bir diğer husus, hatmin nerede son bulacağıdır. Şeyhî -Hz. Peygamber'in hadîsinden naklen- bu konuyu ise Nâs tekbîrini takiben Fâtiha ve Bakara sûresinin ilk beş ayeti okunduktan sonra hatimin tamamlanacağı⁶³ şeklinde açıklamıştır:

Âhir-i sûrede ve 'd-Duḥâdan âhir-i Ḳur'ân dek
Allâhu Ekber söylemek dir Şâfî'î sünnet olur

Sâkin yâ tenvînli ise âhir vaşlâda kesre vir
Me'kûl ile *ebter mesed muzmer hasedde kaç* olur

Tekbîr-i Nâsdan soñra Fâtiḥâ okı el-Muflihûn
Diyinceye dek böylece Fahr-i kâ'inâtdan naql olur (61)

Okunması ya da dinlenmesi durumunda secde edilmesi gereken ayetlere secde ayeti, bu sebeple yapılan secdeye de tilâvet secdesi denmektedir.⁶⁴ Tilâvet secdesinin hangi ayetlerde ve kaç tane olduğu, rivâyet farklılıklarından dolayı mezhepler arasında ihtilâflı bir konudur. Nitekim mezheplere göre tilâvet secdesinin adedi 3 ila 16 arasında değişmektedir.⁶⁵ Bu sayı Hanefî mezhebine göre 14'tür. Bu yerlerde secde ayetini okuyan ve duyanın secde yapması vaciptir.⁶⁶ Şeyhî, doğrudan bir tecvîd konusu olmasa da eserinde Hanefî mezhebini esas alarak tilâvet secdesinin hükmüne ve secde ayetlerine "Bâbun fî Secdeti't-Tilâve" başlığıyla yer vermiştir. Müellif, yine tecvîdle doğ-

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2: 410; el-Kudât, *el-Vâzih fi 'İlmi't-Tecvîd*, 165-166.

⁶² Vasl halinde tekbîrin kırâati için bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 396-398.

⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 323.

⁶⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 399. Secde ayeti okuduğunda secde edilmesine yönelik rivâyet edilen hadisler de bulunmaktadır. Örnek için bk. Müslim, "Mesâcid", 103-104, "İmân", 133.

⁶⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 400.

⁶⁶ Tilâvet secdesi ile ilgili diğer hüküm ve meseleler için ayrıca bk. Şemsüleimme es-Serahsî, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2011), 2: 3-20.

rudan alakalı olmayan sûrelerin Kur'ân'daki tertibi⁶⁷ konusunu da “**fi Tertibi's-Suveri'l-Kur'an**” başlığında ele almış, sûre sıralamasının tevkiîfi ya da sahabe ichtihadıyla tertip edildiği tartışmalarına ve görüş ayrılıklarına⁶⁸ girmeden manzûm bir şekilde sûre isimlerini, Mushaf'taki tertibe göre aktarmıştır:

Vâcibdür on dört yirde secde kârî vü sâmi' lere
Âhir-i A'raf Ra'd u Nahl İsrâ vü Meryem Neml olur

Şâd evvel-i Hacc Secde Furkân Fuşşilet Necm İnşikâk
İkrâ 'durur kavli-i şaḥîḥ **mezheb-i Hanefî** olur

Seb'ü'l-meşânî Baḳara ' İmrân Nisâ vü Mâ'ide
En'âmla A'raf ile Enfâl Tevbe Yûnus Hûd şehâ **(61)**

Hümeze Fîl Kureyş u Kevşerle Kâfirün Naşr
Tebbetle İhlâş u Felaḳ Nâs ile ḥatm itdi Hüdâ **(62)**

Şeyhî, “**Bâbu'l-Münâcât ilâ Kâdi'l-Hâcât**” başlığını açarak Allah'a niyazda bulunduğu 14 beyitlik bir münâcâtla eserini tamamlamıştır. Bu münâcâtta samimi bir şekilde, içtenlikle ve acziyetini ifade ederek kendisini yaratan Allah'a yakarmış, O'ndan merhamet dilemiş, dünya ve ahirette nimetinden hissedar kılmasını, Hz. Peygamber'e ihsanını her daim hesapsız vermesini, hatalarını/günahlarını bağışlamasını ve bu dualarının da kabul olmasını temenni etmiştir. Ayrıca eğitim amacı güdüldüğü ve herkesin kolayca anlayıp ilimden zevk alması istendiği için Türkçe kaleme alınan bu eserin sebab-i telîfine, yazılış amacına ve tarihine de kısaca bu başlıkta yer vermiş, eksikleri olabileceğine de atıfla esere bu gözle bakılması hususuna dikkat çekmiştir:

Behredurur kıl ni' met-i dünyâ vü 'uḳbâda anı
Hem ol du'â-i 'izzetinden fâriḡ eyleme beni **(62)**

⁶⁷ Mensûr olduğu gibi sûrelerin tertibini müstakil olarak ele alan manzûm metinler de bulunmaktadır. Örnek için bk. İdris Söylemez, “Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin Tertib-i Süveri'l-Kur'ân'ı, *Universal Journal of Theology*, 4/1 (Eylül 2019): 1-14.

⁶⁸ Ayrıca bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 58.

Fikr-i zıyâ‘ oldu mülâzım bu za‘îfîñ gönline
el-Ĥamdulillâh izn-i câbir oldu işbu fikrine

Bu ‘ilm-i eşrefîñ ehem elzem kâvâ‘ idlerini
Kıldım nazm-ı taqrîrine muvâfık olanlarını

Sehl ile fehm olmak için oldu bu Türkîce nazm
Luţf-ile herkes zevk-i ‘ilmiñ ideler bundan hażm

Dîde-i inşâf-ile her-kim ki ider ise nazâr
Ol şâh-ı ‘ömri feyz-i feyyâz ile olsun bâr-der (62)

3. Tenkitli Metin

Eserin yazım tarihine en yakın tarihte (1223) istinsah edilmiş olması hasebiyle transkribe metin için MÜ nüshası esas alınmıştır. Bunun yanı sıra nüshalar kritiğe/tenkide tabi tutularak farklıklar ve bazı notlar dipnotta belirtilmiştir. Rik‘a hat ile yazılan MÜ nüshasında müstensihe dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Nüshanın kenarlarında yer yer çok bilinmeyeceği düşünülen kelimelere/ıstılâha, kaidelere ve tecvîd uygulamalarını göstermek amacıyla verilen ayet örneklerine dair Arapça, Türkçe notlar yer almaktadır. Öte yandan başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup tecvîde konu olan harflerin, ıstılâhın ya da kaidelerin yer aldığı yazıların üstü vurgu amacıyla yine mürekkeple çizilmiştir. Az da olsa atıf vâvlarının yazılmayarak atfa meksûr ya da mazmûm hareke ile izâfetlere ise ilgili kelimenin sonuna “ye” harfi yazılmak suretiyle işaret edildiği de görülmektedir. Hareke ile işaret edilmesinin yanı sıra atıflara hareke ya da atıf vâvı ile işaret edilmediği ya da metindeki bazı kısımların yazılmadığı da olmuştur. Özellikle eserin vezni dikkate alınarak bu gibi yerlerde atıf olduğuna işaret etmek ve metni tamir etmek amacıyla köşeli parantez ([]) kullanılmıştır.

Nazmu’l-Ehem fî ‘İlmi’t-Tecvîdi’l-Elzem (49)

Ser-levĥa-i nâme ola nâm-ı şerîf-i kibriyâ

Ki yümn ile ola müyesser tâlibe hüsn-i edâ

Hamd ü şenâlar şâd-hezârân ol Hâlika leyl ü nehâr
Kıldı bize iki şefî' Kur'ân Habîb-i Muştafâ

Olsun şalât ile selâm ol şâha tâ yevme'l-kıyâm
Aşhâb u âl-ile tamâm anlardurur necm-i hüdâ

Cümle ' ulûmîñ eşrefi her bir ma' ârif a' refi
Ol dürr-i Kur'ân şadefî ser-tâcıdır ' ilm-i edâ

Ey kârî'-i Kur'ân olan tevķîr [ü] ta' zîm⁶⁹ it añâ
Nûr tâc giyeler ebevân baht u sa' âdetler saña

Lâkin meħâric ü şıfat ile oğur ise o zât
Her ħarfine on ħasenât virür añâ Bârî Ĥudâ

Her kim ħilâfinca gider ma' nâ bozılacak ħadar
Kur'ân añâ la' net ider didi Rasûl-i bâ-şafâ

' İlm ü ma' ârifde vaħîd ' aşrındadır ferd-i ferîd
Hem şadef-i dürr-i nazîd zât-ı semmi pür-ħayâ

⁶⁹ tevķîr [ü] ta' zîm: ta' zîm [ü] tevķîr M1.

Ḳurrā reīs-i seb' aden hem aḳdem-i seyyāreden
Ḥayli zamān sa'y eyledim taḥsīle vüçūh u edā

el-Ḥamdulillāh böyle bir zāt-ı ma' ārif-piṣeniñ
Ĝark oluben ni' metine virdi icāzetler baña

Zıkr-i cemīli munḳaṭı' olmasun için bu ḥaḳīr
Bez̄l eyleyüp maḳdūrunı nazm-ı ehemme li 'l-edā

Maḥrec şıfat vaşl u ḳat' sekt ü vaḳfla ḥāl-i hā
Ḥayli fevā'id zamm-ile nazm oldı ba-'avn-i Ḥudā
fī Şurūṭı't-Ta'līm ve Ādābihī

Ta' līm ü ta' allüm ṭariḳiñ bilmeyince ey püser
Nā'il olamaz 'ilme aşlā her ne ḳadar sa'y ider

Taşḥiḥ-i niyyet eylemek lāzımdur evvel ṭālibe
İḥyā-i dīn maḳşūd rızā-yı Bārī ola rāğibe

Ta' zīm için Ḳu'ān-ı eşrefi oḳı tecvīd ile
Oḳı ṭahāretle otur ṭāhir mekānda de'bile (50)

Ḳur'āna tevḳīr Ḥaḳḳadur küfre gider taḥfīf iden

Fem rāh-ı Kır'āndur arıt rāyiḥa-i mekrūheden

Kır'āna ḥürmetdendurur esner iken oğumaya
Her āyete ta' zīm idüp Őađire kıŐŐa⁷⁰ dimeye

Her ne ḳadar iclāl iderse ' ilme tālibledir kibār
Ol mertebe nef' in görür ol ḳadar olur behre-dār

Ta' zīm-i ' ilmden ba' zıdurur üstāza ta' zīm eylemek
Meclisde ağır oturup vađār ile söz söylemek

Taḳlīm-i ezfār ḳāŐŐ-ı Őārib tamm-ı hey'etle sivāk
Gider körpe ḳoḫūları gir meclisine āri' pāk

Meclisde bir kimse ile söyleŐme ğamz itme Şağın
Eyleme ğıybet kimse' i heybet ile tıt meclisin

Mālik ḳatında Őāfi' i baĉce kitāb aĉar idi
Evrāk sesin işitmeye üstāz-ı pākı dir idi

Őākirdi Ḥāzreti Rebī' Allāha eyledi ḳasem
Őāfi' i baĉarken baña itmem cür'et Şu iĉem

⁷⁰ Őađire kıŐŐa: Őađir ü kıŐa M3.

Ehliyet ü rüchânını kıl i' tîkâd du' âsın al
Utanma şübheñ hüsni-âdab-ile andan kıl su'âl

Bir yirde ğıybetiñ işitseñ eyle red dinleme sen
Meclisde çok oturmadañ tuyma şaķın uşanma sen

Gitse bile şağda gide eylemeye yolda su'âl
Her ne kadar itse cefâ kıl i' tîzâr hâtırın al

Ef'âl-i nâ-hemvârını haml-i şalâhla⁷¹ te'vîl it
İflâhıña ola sebeb eşğâl-i dünyâyı az it

Ednâ' özürle şaķınup dersine fayşal virmeye
Şatun yâ ğayrı vechle ala kitâb çok yazmaya

Ĥavf-ı ziyâ' olmazsa ehliinden kitâb men' eyleme
Lâzım degilse sen kitâb bî-câ şaķın habs eyleme

'İlm u şalâh ehliyle ihtiyârlara çok hürmet it
İncinmesin sendeñ şerikleriñe da'im 'izzet it

⁷¹ İbare, nüshada "haml u şalâhla" şeklinde geçmektedir. Fakat manaya uygun düşmesi açısından "haml-i şalâhla" yazımı tercih edilmiştir. Nitekim ibarenin diğer nüshalarda da bu tercih edilen şekilde yazıldığı görülmektedir.

Kibr ü cidâl eyleme rifķ u edeble baķş ide
Diñlemeye nemmâm sözin şerden şaķına ĥayr ide

Bildigini ĥalka diye terġib ü irşâd eyleye
Eylemeye aşlâ ĥased rûzân şebân sa' y eyleye

Baķçe vü yol aķarşu cânibinde ezber güç olur
Gice şabâĥ cāyi' iken ĥalvetde tizce ĥıfz olur (51)

Ta' lîm-i Ķur'ân şartları bulunmasa bir kimsede
İdinme üstâz sen anı Mekki yazar Ri'âyede

Taķlîd semâ' -ile mücerred olur-ise bilmesi
Aşlını bilmez korķulur Ķur'ânı taĥrîf itmesi

Ķuvvetli sened ile naķli mu' teber şeyhden ola

' İlm-i ' arabıyye-sinâs vefķ-i kavâ' idden ola

fî Şurûĥı'l-Mu'allim ve Ādābihi⁷²

Ta' lîm-i Ķur'ân itmege vardır şurût-ı mu' teber

' Āķil mükellef ĥurr ü müslim me'mûn ola pür-hüner

⁷² Bazı nüshalarda, bu başlık için "mu'allim" yerine "ta' lîm" kelimesini kullanılmıştır.

Hem mu' temed zābıt olup esbāb-ı fıskdan sâf ola
Hem bî-mürüvvet olmaya ' âdil ü bā-inşâf ola

Hem niyyeti hâliş ola rızâ-yı Bārî bî-riyâ
Muhlîş ' alāmâtîñ dimiş Zünnün-i Mısrî pür-ğayâ

Ola müsāvî aña halkdan zem yâ medh itmeleri
Nisyân ide işlediği a' māl-i şâlihaları

İde hâzer hıkd ü hâsed ' ucb u riya eylemeye
Kendüden ednâ olsada kimse 'i tahkîr itmeye

Tâlibleri ğayrdan ta' allüm itmeye incimesin
Câhil mürâ 'iler gibi ğayrdan anı men' itmesin

Zirâ bu su'-i niyyete ider delâlet âşikâr
Tâ' at olaydı maqşadı itmezdi hiç qalbini tār

Ta' lîme naşb itmezden evvel nefsinı bilmek gerek
Şarf u naḥv fıkh u uşul ile metin olmaq gerek

Oğutdığı tariği şâmil bir kitâbı hıfz ide
Şübhesi olsa şora yâ icâzetinde kayd ide

Ahlâk-ı maḥmûde ile muttaşif ola da 'imâ
Zühd ü şabr ḥilm ü tevâzu' hem sekînetle seḥâ

Tebcîl-i Qur'ân kaşdıyla ziyyini taḥsîn eyleye
Müstahḳare elbise giymekden tecennüb eyleye

Ta' lîmde tefrîḳ-i nazâr taḥrîk-i yedden kıl ḥazer
Ola işâreti-çün meger tertîbde sâbîḳ mu' teber

(52)

Bābu Meḥārici'l-Ḥurūf

Ḥarfler çıkan mevzi'lere dirler meḥāric ey püser
On yedi maḥrec vardurur kıl tecrübe ol mu' teber

Boğazla ağız cevfidür med ḥarfleriniñ maḥreci
Havâda vü gensun nefes eṭrâfa digmeye ḥazer

Boğaz aşâğısıdurur *hemze* ile *hānîñ* maḥreci
Üçüncü boğaz ortası 'ayn ile *ḥā*⁷³ andan çıkar

Dördüncü boğaz evveli *ḡayn* ile *ḥāya* maḥrec ol⁷⁴
Beşinci dil kökiyle dîlcik arasından *ḳāf* çıkar

⁷³ 'ayn ile ḥā: 'ayn ḥā M1, K.

⁷⁴ maḥrec ol: maḥreci M1, K.

Kāf mahreci *ḵāf*dan beri bir barmağın *ī*ni kadar
Dil ortasıyla üst t̄amaḵ beyninden *cīm šīn yā* çıkar

Dil yanıyla yan dişleriñ iç yanıdur *zād* mahreci
Şol yan ya sağ yandan gelür dimiş ikisinden ‘Ömer

Uca yakın dil yanıyla dört diş eti *lām* mahreci
Dil ucu iki diş eti izhār olan *nūna* maḵar

Uca yakın dil arḵasıyla ḵarşusu *rā* mahreci
Dil ucu iki üst dişin beyninde⁷⁵ *tā dāl tā* çıkar

Dil alt şenāyā uclarından *šād sīn zā* gelür
Dil ucu iki üst dişin ucundan *zā zāl sā* çıkar

İki ön üst dişleriñ ucuyla alt dudak ḵarındurur
Fā mahreci iki dudak beyninde *vāv bā mīm* çıkār

Di on yedinci geñizdurur ğunne vü ihfā mahreci
Ḵavl-i Ḥalīle iḵtidā eylediler ehl-i hüner

Bābu Şıfātī ‘l-Ḥurūf

⁷⁵ beyninde: beyninden M1, S2, S3.

Hems Һarfleri *feh̄aṣṣeh̄u ṣaḥsun seket* zıddı cehr
Şedîd *ecid kaṭṭın beket* Һarfleri zıddı riḥvedür

Riḥv ü şedîd beyninde *lin umer* ḥurûfuñ didiler
‘Ulviyye *ḥuṣṣe zağṭın kız* müstefiledür ğayrılar

Şād zād ṭā zā muṭbaқа ğayrıları münfetiḥa
Di *ferra min lüb* muzlaқа ğayrılarıdur müşmete

Şād zā-y [u] sîn şafîrdurur kaḫkale *kuṭbu-cedd*durur
Vāv ile *yā* sākin olup mā-kaḫbli meftūḥ *lînd*durur

Ler inḥirāf Һarfleridür tekrîr olur *rāda* şaḫın
Di istiṭāle Һarfı *zā* oldı tefeṣṣî Һarf-i *şîn*

(53)

Tefḥîm *ḥuṣṣe zağṭın kız rā* lafzatullāḥ *lām*yla
Rā ile *lām*da şart bulunsa zıddıdur terḫîkle

Meddiyye *vāv* ile *elif* mā-kaḫbine tābi‘ olur
Meddiyye olsun olmasun *yā* her zamān terḫîk olur

Med Һarfleriyle *hā* ḥafā Һarfleridür zıddı zuḥūr
Sa‘ y it neṣāṭla ezber it baḫ ğayrıya sen ol ğayūr

Bābu 't-Ta' rifāt

Cevfden çıkan gizli havāya dir **nefes** ehl-i edā
Maḥrec şaklamak sebebiyle seslenen **şavt**dur fetā

Maḥrecdeki şavt-ı mu' ayyene daḥı **ḥarf** didiler
Ol ḥarfde başka ḥālet-i mu' ayyene **vaşf** di şehā

Ḥarfde nefes ḥabsi ile kuvvetli şavta di **cehr**
Ḥarf üzere kāmilce nefes aḳarsa **hems** di sen aña

Şiddet şavt ḥabs olması **riḥve** tamām cery olması
Ḥabs ile ceryiñ arası **beyniyye** oldi ser-verā

Ḥarfñ ḥurūcunda diliñ aşağa meyl ider ise
Di **istifāl** ger yukaru meyl itse di ' **ulvā** aña

Dil üst tamaḳdan ayrılup çıkısa nefes di **infitāḥ**
Tābaḳ gibi dil tamağa ḳapansa di **iṭbāḳ** aña

Dudaḳ yā dil ucında sehl ile çıkan **müzleḳa**dur
Oḳur iken maḥrecde ağır gelse di **müşmet** şehā

Hem ışık gibi nefes beyninde bir kuvvetli ses

Çıkmağa di **şafir** nedür **kalkale** ey şâhib-zekâ

Mağrecde ģarfı depredüp kuvvetli ses çıkmağa di
Şavt yumuşak bî-zahmet açmak **lîndurur** bil ey fetâ

Dil ucı yâ arkasına şavt meyl itmek **inhirâf**
Tekrîr dil ucına yakın arkasını ģamađına

Başup diliñ sürçer gibi ditreyütür müklağdurur
İtme anı izhâr sen didi bize luģfa sezâ

Öñ dişleriñ etlerine tağılsa şavt **tefeşî** di
Dil yanına şavt başa baş aģsa di **istiģâl** aña

Tefhîm semirtmek ģarfını tola ağız ol şavt ile
Terķikde dil köki inüp ince oğunur ey melâ (54)

Şavt aşikâre vü ģavî olmağlığa dirler **zuhûr**
Gizlice za' f-ile ģurûfiñ söylemeğe di **ģafâ**
Ķavâ' idûn Mühimme

Rıģv ü cehr cem' inde nefesden iki şülüş ģadar
Ĥabs olunur bir şülüş-ile şavt tamâmıyla aģar

Şiddet cehr cem^ç inde şavt-ile nefes hep kapanur
Kâmil nefesle şavt-ı kâmil riḥv [ü] mehmûsda aḳar⁷⁶

Mehmûs şedîd ḥarfinden şavt evvel tamâmen kesilür
Rıfḳ-ile ḳopar maḥreciñ nefes tamâmiyla aḳar⁷⁷

Bâbun Tenbîhât

Bil cümle hicâ ḥarfleri yigirmi tokuz ḥarf olur
Maḥrec şıfatlarla bula her birisi mümtâz olur

Her ḥarfe ḥaḳḳını virüp maḥrec şıfat-ile oḳı
Tecvid[i] bilmek farzdurur terk ideni âşim olur

Keyfiyyeti tilâvetiñ tertîl ü tedvîr ü ḥadr
Aḡırca yâ ortaca yâ sür^ç at ile dimek olur

Tertilde ḥarf yâ ḥareke artırma ḥarfi çiyne
Sür^ç at ile oḳur iseñ eksiltme ki ol⁷⁸ laḥn olur

⁷⁶ S2 nüshasında bu mısra bulunmamaktadır. Yerine ise bir sonraki beytin ilk mısraının yazıldığı görülmektedir.

⁷⁷ S2 nüshasında bu mısra yazılmamıştır. Ayrıca diğer nüshalardan farklı olarak S2 nüshasında iki beyit daha yer almaktadır. S3 nüshasında da bu beyitlerdeki mısraların yerleri tersi bir şekilde bulunmaktadır:

Şiddet ü cehr cem^ç-i *ecid ḳaḫḫin be* ḥarfleridür
Riḥv ü hems *feḥaḫḫuhü şaḫḫin se* ḥarfleridür

Hems-ile şiddet şıfatı *kâf* ile *tâda* cem^ç olur
Riḥv ü cehr cem^ç-i *zafâ zızvezi* ḥarfleridür

Ditretme şavtuñ berf içinde ditreyen kimse gibi
Oğuma zaħmetle şağın ağlar gibi taħzîn olur

Geñizden oğuma medleri uzatma çok teşdîdleri
Ayırma âhîr harfleri vaqf-ı müşelleş güç olur

Hemze'i taħkîk eyleyüp kuvvetli şavt-ile okı
Hâ hehhâsın hâliş getür şavtı da gizlice olur

'*Aym* neşâ' atle okı hâbuħhasın izhâr kı
Ġaymñ ġağîtiñ hıfz idüp harîrle *hâ* şâfî olur

Kuvvetle *kâf* kı beyân kâf inşikâkıñ vir hemân
Hâliş kavî *cîmî* okı *şîn* heşşile ifşâ olur

Temkîn ile *yâyi* okı *zâd* oğuma *zâ* gibi
Vir istiğale şifâtiñ maħrec ile mümtâz olur

Lâmñ sükûnuna harîş olup beyân eyle anı
Şeddeli *nûnla mîme* ġunne virmesi lâzım olur

Rā-yı muhaffefde diliñ perkitme ditretme şaķın
Şafīr gibi ses virmesün *het* şıfatı *tāda* olur

(55)

Sāda nef̄s şıfatı var *fāda nef̄h* ey nām-ı dār
Bā nebresin izhār kıl *vāvda* dudak tecvīf olur

Sākin olursa *kuṭbu ced* ḥarflerini ḳalkale kıl
Ġayrı ḥurūfda ḳalkale eylememek vācib olur

Temyīz-i ḥarekāt idüp şaķın imāle eyleme
Elifleri terkīķde ifrāt itme-ki taķlīl olur

Bir cinsinden iki ḥareke gelse iḥtilāsından şaķın
Vaķfında nūnuñ ğunnesin uzatma ki taṭnīn olur

Terķīķ olan ḥarfler mūcāvır olsa tefhīm ḥarfine
Maḥmeṣatūn berķun gibi temyīzleri vācib olur

Yūsran ‘*alīmen* gibiler meddiñ ziyāde eyleme
Hemze’i daḥı arturma bir *elif* kadar med olur

Bābu Aḥvāli’l-Meddāt

Med ḥarfleri *vāv yā elif* bunlar ne zamān med olur
Vāv sākin olup ḳabli mazmūm olsa ḥarf-i med olur

Sâkin olan *yâ* kabli meksûr olsa olur ħarf-i med
Dâ'îm *elif*⁷⁹ sâkin olup mâ-ķabli meftûĥ med olur⁸⁰

Üçine **ütinâ** mişâl ikidurur medde sebeb
Hemze ħarekeli *elif* sâkin ħarekesiz olur

Ger ħarf-i medden Őnra bulunmazsa meddiñ sebebi
Medd-i ħabî'î ebeden bir *elif* ķadar med olur

Hemze bulunsa ħarf-i medden Őnra bir kelimedede
Di muttaşıl **câ'e** gibi miķdar[1] dört elif olur

İki kelimedede bulunsalardı medd-i munfaşıl
Yâ eyyühâ tûbû ilâ dört elif ķadar med olur
fî Ahvâli'z-Zamîr
Med ħarfî kâĥ vâv-ı muķadder 'indehû illâ gibi
Yâ-yı muķaddere mişâl min 'ilmihî illâ olur

Med itme yerzahu *ĥâsı*yla mâ-ķabli sâkin *ĥâları*
Fî-hî muĥânâda feķaĥ Ħafşa göre med olunur

⁷⁹ dâ'îm elif: elifse dâ'îm M1, D, K.

⁸⁰ dâ'îm elif sâkin olup mâ-ķabli meftûĥ med olur: sâkin elif mâ-ķabli meftûĥ olsa ħarf-i med olur M2, M3, S1.

Meksür olur yettak^hile *hā* kabli meksür ise
Yā *yā*-yı sâkin var ise olmasa *hā* mazmûm olur

Kehfde ki insâniyeh ile Fethîñ ‘aleyhullâhede *hā*
Mazmûmedür erci^h fe-el^h *hā*ları sâkin olur

(56)

Bābu’l-Meddi’l-Lāzım

Ger ħarf-i medden sonra bulunsa sükûn medde sebep
Va^hfen ü va^hşlen şābit olursa o med lāzım olur

Di te ‘murūnnî sîn ü mîm olan dört nev‘ oldılar
Vācibdurur meddi bunuñ mi^hqdāri dört elif kadar

Lāzım sükûna ħareke ‘arizā olsa iki vech
‘İmrānda mîmallāh gibi tûl yā *ħaş*rla na^hl olur

Bābu’l-Meddi’l-‘Ariz

Va^hşında sākıt olsa sâkin ‘ariz olur işbu med
el-Müslimîn ve’l-müslimāt hem neste‘în gibi olur

Fethinde cā’iz üç vech tûl [u] tevassu^h hem *ħaş*r
Kesrinde bu üç vechile dördünci revm cā’iz olur

Bu dört vechden mā-‘adā mazmûmda gelür üç vech

İşmâmla tûl işmâm tevassufla kaşr işmâm olur

Revm gizli avâzla hareke taleb itmege di

Ba' de 's-sükûn dudakları yummağlığı işmâm olur

Bābu'l-Meddi'l-Līn

Ger ĥarf-i līnden şonra bulunsa sükûn di medd-i līn

Lāzım sükûn ise iki vech[i] tevassufla tûl gelür

Şūrā vü Meryem evvelinde vāқи' olan 'ayn gibi

'Ārız sükûnda üç vecih yā dört yā yedi vech-ile gelür

Lā-raybe min ĥavfin ve lā-nevmün mişāliñ didiler

Fethinde üç kesrinde dört zammında yedi vecih gelür

Bābu Aĥvāli't-Tenvīn ve'n-Nūni's-Sākin

Tenvīn iki üstün iki esre iki ötre di

Cezmeli *nūnki nūn-ı* sākin her biri beş ĥāl olur

Ķız keşfü zac saţas teşed züz ĥarflerinden birine

Uğrarsalar fethün *ķarīb* gibi o dem ihfā olur

İzhārla idġām arasında oğunur bī-şedde bil

Ġunne ile oğı bunı dil üst tamağdan ayrılır

Allāhu Ḥayyun Ḥāliqun ‘Ādlun Ğaniyyun Hādiyen

Evvelki ḥarflerine uğrarlar ise⁸¹ izhār olur

Uğrasa *yemnū* ḥarfine **men ye**’tihil hayran yerah

Fazlen minallāh gibi idgām-ı ma‘a’l-ğunne olur

Sākin *nūn*-ile *vāv* bir kelimedede olsalar

Dünyā vü şinvān gibi taḥfīf için izhār olur (57)

Yāsīnle Nūn ve ‘l-ḳalem *nūn*ların idgām eyleme

Niyyet-i vaḳf ile Ḥafş Ḥazreti-çün izhār olur

İdgām-ı bilā ğunne olur *ler* ḥarflerine uğrarsa

Söyle mişāl hayran lehüm min rabbihim gibi olur

Ger *bāya* uğrarsa le-yünbezenne min ba‘ dih gibi

Nūn ḳalb olunur *mīme* iḥfā ile di iḳlāb olur

Bābu İdgāmı’l-Mişleyn

Şol ḥarf ki sākin oluben uğrarsa kendi mişline

Āvev ve naşarū gibi idgām-ı mişleyn dinilür

Mīm sākin olup uğrarsa *bā* ile *mīm*ñ ğayrına

⁸¹ uğrarlar ise: uğrar iseler M1, K; uğrasalar D, S2.

İzhâr olur hüm **fî**-hi gibi hüm **bi**-hi gibi ihfâ olur

Bābu İdgāmı'l-Mütecaniseyn

Tā sākin uğrarsa *dāl* ile *ḫād*dan birine

Mişl-i ücibet **da** ve **ḫalet ḫā** 'ife idgām olur

İdgām-ı nāḫıḫdır eḫattü gibi *zāt*-ı ḫarf gidüp

Ḳalür şıfat gayrında ikisi gidüp kāmil olur

Dāl tāda idgām olunur idgām olunur *zāda zāl*

Mişl-i ' abed**tüm iz zā**lem *bā mīm*de idgām olunur

İrkeb **ma** anā gibi *zāda* eyle idgām *sāy*ı sen

Mişāl yelheḫ **zā**lik idgām-ı cinseyn dinilür

Bābu İdgāmı'l-Müteḫāribeyn

Maḫrec şıfatda yakın olan ḫarfleriñ evvelkisi

Sākin olup uğrarsalar **idgām müteḫārib** olur

Ḳul rabbi bel rafe' a elem neḫlu**kk**üm oldu mişāl

İzhār u *isti' lā-yı ḫāf* eyle ki ol me'ḫūz olur

El uğrarsa *ebgi ḫacceke* ve *ḫaf 'aḫīmeh* ḫarfine

el-' Ālemine gibi **izhār-ı ḫameriyye** olur

Uğrarsa ğayrı harflere **ed-dīn** ve **t-tīn** ellezī
Ve **n-Necmi** ve **ş-Şemsi** gibi idgām-ı şemsiye olur

Bābu 'r-Rā'āt

Tefhīm olur *rā* kesreli olmazsa Rabbi **r-rūh** gibi
Sākin olup mā-қabli meksūr olmasa tefhīm olur

Türçī fe-**terzā** gibi ya kesre-i 'ārizā ola

İrci' gibi aşılse⁸² *rādān* sonra 'ulvā harf olur

Fırқа gibi meksūr olursa 'ulvā harf iki vech

Cā'izdurur **fırқın** gibi terқıқ [u] tefhīm olunur

(58)

Rā қabliyle sākin ise bāқ қabliniñ mā-қabline

Meksūr degilse min fuṭūr ebrār gibi tefhīm olur

Meger ki қabli *yā*-yı sākin olur-ise hayr gibi

Terқıқ olur *yā* revm ile vaқf olsa vaşl-i hükmī olur

Ger lafzatullāh *lāmnīñ* mā-қabli meksūr olmasa

Allāhu naşrullāh gibi ol demde tefhīm olunur

Bābu'l-İmāle ve 't-Teshīl

Haşşīñ imālesi feқаṭ Hūddaki mecrehādatur

⁸² aşılse: aşılye M3, S1; aşıli ise S2.

Râ fethasın kesreye meyl itdir ki izcâ' dinilür

Teshîl yedi yirde var â' cemiyyun Fuşşilet

En' âmda â'z-zekerayni Yûnusda â'l-âne olur

Yûnusda Āllāhu ezin Nemliñ Āllāhu hayrdurur

Şoñraki altısında ibdāl-i elif cā'iz olur

Yûsufda lâ-te'men(u)nā nûmnda al iki vech

Ƙıl iħtilās ikincisi idġām-ı ma'a'l-işmām olur

Ʀurda ki el-musaytirûnda sîm yâ şādîle oğur

Rûmda ki za'flarda feth yâ zamm-ı zâd cā'iz olur

Bābu's-Sekt

Ƙur'ânda dört mevzi' dedür Ħazret-i Ħafşîñ sektesi

Ānî-durur kesme nefes ancak ki şavtı kesilür

Kehfde 'ivecen Ƙayyimen Yāsînde min merƘadinā

Men rāƘ Ƙıyāmetdurur bel rāne ƦaƦfîfde olur

Sulţāniyeh Ħisābiyeh lem yetesenneh mālîyeh

Kitābiyeh māhiyeh iktediñde hāda⁸³ Şekte olur

Bābu Envā' i 'l-Vaķf

Lafzen ü ma' nen añā mā-ba' di ta' alluķ itmese

Di vaķf-ı tām ed-dīn gibi mā-ba' diyle bed' olunur

Ma' nāda ancaķ müte' allıķ olsa di kāfī añā

Hüm yuķinün gibi **ülā' ik** ile bed' olunur

Lafzen ise ancaķ ta' alluķ vaķf-ı ĥasen di añā

li' l-Müttekīn gibi bu dem mā-ķabliyle ibtidā olur

Ma' nā tamām olmazsa **māliki** gibi vaķf-ı **ķabiĥ**

Küfr i' tiķādı mūhim olursa bu vaķf **eķbah** olur

Ķavlellezīne ķālū gibide ķat' olursa nefesi

Bed' eylesün mā-ķabliyle itmese fāsīd vehm olur (59)

İ' rāb cihetinden eger olsa ta' alluķ **lafzī** di

İĥbār-ı ĥāl gibi **Ķaşaş** beyninde **ma' nā** dinülür

⁸³ Diğer nüshalarda "hāda" yerine "ba' z" lafzı yazılıdır. Aslında esas alınan bu nüshada da ilgili yerin "ba' z Şekte olur" Şeklinde olduğu fakat daha sonra üstü çizilip yanına "Őahĥ" kaydıyla "hāda Şekte olur" yazıldığı görülmektedir. Müstensihin burada muhtemelen hâ-i sekteyi vurgulamak amacıyla ifadeyi değiştirdiği düşünölmektedir.

Qur'ânda vâcib vaqf yok olmaz harâmda bî-sebeb

Âyet başında ba'zî dir vaqf eylemek sünnet olur

Bâbu Keyfiyeti'l-Vaqf

Üstünde vaqf eyledügin harfi sükun-ile okı

Tenvinli fetħadaki tenvin *elif* kalb olur⁸⁴

Gayrında tenvinle hareketleri hafz olunur

Revm ile olur ise bir şülüş kadar bâkî kalur

Revm ile kesr ü zammede işmâm kıll ancak zammede

Qum hüm fih rahmeh ebih fe'd'üh gibi iskân olur

lâ-Tuḥlifuh gibi budur muhtâr olan bil ey eḥî

Leh ü eḥâh minh gibide üç vech câ'iz olur

Kehfdeki **lâkinne** ile **zunüne eḥâ' nâ** gibi

Resûle ezallüne's-sebile Aḥzâbda olur

İnsânda evvelki **ḳavârirle selâsilde** Hafş

Elif ile vaqf eyledi tâsi' de iki vech olur

Nûr Zuḥruf ü Raḥmânda **eyyuh** deyu Hafş vaqf eyledi

⁸⁴ S3 nüshasında bu beyitten sonra bir varaklık bölüm bulunmamakta olup takip eden sayfada konu tâ-i te'nis ile devam etmektedir.

Nemlde **etānī** yā **ātān** deyu Ḥafşî-çün vaqf olur

Bābu'l-Maqtū' Mevşūl fī Resmī 'l-'Oşmānī

Maqtū' u mevşūl⁸⁵ *hā-i te 'nīş*de Ḥafş vaqf eyledi

Resme göre vaqf-i imtiḥānīde şemeresi olur

Ebced ḥurūfiñ şay *elif*den *yāya* dek birer birer

Yādan kāfā kadar onar onar *kāf*dan *gayma* yüz yüz olur

İşbu ḥesābla *tā-i te 'nīş* vaşl u *qat'* elfāzlarıñ

Sūrede vāqī' olduğu mertebelere remz olur

En-lā ج Tevbe ب هūd Yāsīn Duḥān Ḥacc İmtiḥān

Nūn ج A' rāf Enbiyāda ḥulf ile maqtū' olur

En-men Nisā Tevbe Zibḥ Fuşşilet **in-lem ḥaysü-mā**

Min-mā ب Rūm Münāfiḳūn ḥulf ج Nisāda *qat'* olur

' **An-mā nuḥū** Feth **enne-mā** ب Enfāl-i ḥulf **yed' ūne** ile

Kesr-i **inne-mā** د En' ām د Naḥlde ḥulf ile maqtū' olur

Ḥulf **külle-mā** A' rāf Mülk Mü'minūnle Nisā ب

Qat' ile İbrāhīmde ancaḳ resm-i 'Oşmānī olur

⁸⁵ maqtū' u mevşūl: mevşūl u maqtū' M1, K.

‘An-men Necm Nûr **yevme-hüm** Ğâfir **zerû mâ-li** Kehf
Furkân Nisâ Se’ele **fî-mâ** Şu‘arâda kat‘ olur

Rûm Enbiyâ Nûr Vâkı‘ a En‘âm Zümer † Baqara
Mâ’ide bu on yerde hulf **in-mâ** Ra‘dda kat‘ olur

Bâbu'l-Mevşûlât

Mevşûle **in-lem** Hûdda **key-lâ** Hacc Hadîd ﴿﴾ Ahzâb-ı el
Vaşl **eyne-mâ** hulf ile Ahzâb Naḥl Nisâ zulle olur

Vaşl † Baqara **bi’se-mâ** A‘râf † Baqara ﴿﴾ hulf

En-len Kıyâme Kehf ve **lâte-hîne** hulf ile vaşl olur (60)

Ayırma sen *el hâ* vü *yâ* gibileri vakfen şakın

Üriştümühâ **vezenühüm** gibiler vaşl olunur

Bâbun fî Resmi Tâ’i’t-Te’nîş

Raḥmet ﴿﴾ Hüd ﴿﴾ A‘râf † Rûm ﴿﴾ Baqar † Meryem Zuhruf

Kelimet ﴿﴾ Yûnus En‘âm Ğâfir A‘râfda olur

Ni‘met ﴿﴾ Baqar † Naḥl ﴿﴾ İbrâhîm Tûr ﴿﴾ Uḫûd

Loḫmân † İmrân Fâtır ü Fıtrat Rûm *tâ* resm olur

Ḳurret-i Kaşş **la’net** † el ‘İmrân Nûr **beyyinet**

Fâtır-ı **bakıyyet** † Hüd **ibnet** Taḥrîm *tâ* olur

Ma'şiyet-i Mücadele imra'et-i Tahrim Kaşas
İmrān u Yūsuf **sünnet** Enfāl Fāṭır u Ğāfir olur

Şeceret-i Duḥān cennet-i Vākı' a cimālet
ve'l-Mürselāt **ğiyābet-i** Yūsuf resmde *tā* olur

Bābun fī Vākfi's-Secāvendī Ṭayfūrī

Ṭā remz⁸⁶ **vaḳf-ı muṭlak**ın cā'iz degil vaşl eylemek
Vaḳf eylemek evlā iken **cā'iz** vaşl *cīm* remz olur

Zā remz⁸⁷ olur **vaḳf-ı mücevvez** muḥtelifdür vaḳf bil
Ṣād **vaḳf-ı muraḥḥaş** nā-çār vaḳfında yuḳardan olur

Vaḳf eyleme yazılsa *lā* yāḥud remz yazılmasa
Kāf vaḳf-ı sâbıḳ gibidür *ḳāf*za' fī için remz olur

Evlā olan **vaşl** eylemeklige işaretdür **şilī**

Mīm **vaḳf-ı lāzım** oldı ṭur ḳavl-i Secāvendī olur

Bābun fī Hemzi'l-Vaşl

Maẓmūm olur *hemze*'i vaşl üçüncü ḥarf maẓmūm ise
Olmasa meksūr oḳunur *el hemzesi* meftūḥ olur

⁸⁶ remz: rumûz S2.

⁸⁷ remz: rumûz S2.

Hemze'i vaşl düşdügi-çün cem^ç olsa iki sâkiniñ

Evvelkisin meksûr okı **eni-**^ç budû gibi olur

ç İmrânda mîmallâh *mîm* ile harf-i cer *mîm* nûmunı

Meftûh okı cem^ç içün olan *vāv* [u] *mîm* mazmûm olur

Bābu 't-Te'avvuz ve 'l-Besmele (61)

İtsün⁸⁸ te^ç avvuz bed[']-i Qur'an itse yā söz söylese

Her sûre evvelinde besmele demek sünnet olur

Evvel-i Tevbede dime cüzlerdedür taḥyîr ile⁸⁹

Beyne 's-suver vaşl olsa evvel āḥiri vaşl olunur

Bābu 't-Tekbîr ' İnde Ḥatmi 'l-Qur'an

Āḥir-i sûrede ve 'd-Ḍuḥâdan āḥir-i Qur'an dek

Allāhu Ekber söylemek dir Şāfi'î sünnet olur

Sâkin yā tenvîli ise āḥir vaşlda kesre vir

Me'kûl ile **ebter mesed** muzmer **ḥasedde** kaç^ç olur

Tekbîrde vaşlu 't-ṭarafeyn vaşl evvel it kaç^ç evvel al⁹⁰

Vaşlu 'l-vasaṭ vaşlu 's-şülüş vaşlu 'l-āḥîr üç kaç^ç olur

⁸⁸ itsün: vâcib M1, K, S2.

⁸⁹ Tevbede dime cüzlerdedür taḥyîr ile: dinilmez ḥısm-ile indigi-çün M1, K, S2.

⁹⁰ Bu ve bir sonraki beyit M1, D, Ç, S2 nüshalarında yer almamaktadır. Ayrıca M3 nüshasında bu beyit bulunup bir sonraki beyit yazılmamıştır.

Kaṭ' u 'l-vasaṭ vaṣl evvel it vaṣlu 's-şülüṣ vaṣlu 'l-âhîr
Kaṭ' u 's-şülüṣ Nâs ile Fâtîhada beş vech alınur

Tekbîr-i Nâsdan şoñra Fâtîhâ oḳı el-Muflîhûn
Diyinceye dek böylece Faḥr-i kâ 'inâtdan naḳl olur⁹¹

Bâbun fî Secdeti 't-Tilâve

Vâcibdür on dört yirde secde ḳârî vü sâmi' lere
Âhîr-i A' râf Ra' d u Naḥl İsrâ vü Meryem Neml olur

Şâd evvel-i Hacc Secde Furḳân Fuṣṣilet Necm İnşîḳâḳ
İḳrâ 'durur ḳavl-i şaḥîḥ mezheb-i Hanevî olur

fî Tertîbi 's-Suveri 'l-Ḳur'ân

Seb' ü 'l-meşânî Baḳara ' İmrân Nisâ vü Mâ 'ide
En' âmla A' râf ile Enfâl Tevbe Yûnus Hûd şehâ

Yûsuf [u] Ra' d İbrâhîm ü Hicr ü Naḥl İsrâ Kehf
Meryem ü Tâhâ Enbiyâ Hacc Mü 'minünden Nûr hâ

Sûre-i Furḳân Şu' arâ Neml ü Ḳaşaşdan ' Ankebût
Rûm Loḳmân Secde Aḥzâb u Sebeden Fâtırâ

⁹¹ Bir önceki iki beyt, S3 nüshasında bu beyitten sonra yer almaktadır.

Yâsîn ü Şâffât Şâd Tenzîl Mü'min ile Fuşşilet
Şurâ vü Zuhruf u Duḥāndan Cāsiye Ahḳāf şehā

Sûre-i Muhammed Feth Hucurât u Kâf ve 'z-Zâriyât
Tûr u Necm Kamerle Raḥmân Vâkı' a ey ser-verā

Ḥadîd Cidāl Ḥaşr İmtihân Şaf Cum' a Münâfikûn
Teḡābun u Ṭalāk Tahrim Mülk ü Nûn Ḥaḳḳa fetā

Me'âric ile Nûḥ u Cinn ü Müzzemmil ü Müddeşşir
Kıyâmet İnsân Mürselât Nebe'le Sâhire şehā

'Abesle Tekvîr İnfiṭâr Mutṭaffifinden İnşikâk
Burûc u Târiḳ ile A' lā Gâşiye Fecr Beledā

Şems Leyl Duḥā el-İnşirâḥ Tîn ü 'Alaḳ Kadr lem yekün
Zilzâl ü 'Ādiyât u Kâri' a Tekâşür 'Aşr hâ (62)

Hümeze Fîl Kureyş u Kevşerle Kâfirün Naşr
Tebbetle İhlâş u Felâḳ Nâs ile ḥatm itdi Ḥudā

Bābu'l-Münâcât ilâ Kâḏi'l-Ḥacât

Ferrâş-ı⁹² cehre pîşe-gâḥım merḥamet yâ Rabbenā

⁹² ferrâş-ı: bessât-ı M1, M2, M3, K, Ç, S1.

Hem rû-siyâh-ı bâriķâ hem merħamet yâ Rabbenâ

Geçdi bu ʿ ömr-i nâzenînim şuğl-i lâ-aʿnî ile
Vâ ħasretâ ki naķd [ü] vaķtim gitdi lehv ü sehv-ile

Fermûde-i *levlâke levlâk* ʿ izzetine yâ Kerîm
Ol raħmeten li ʾl-ʿ âlemîniñ ħürmetine yâ Raħîm

İşbu kemîne **Şeyhî**-i küstâĥ-nâme rû-siyâh
Sen çek ber ʾât-ı cürmine tuğrâ-yı ğufrân yâ İlâh

Hem ol veliyy-i niʿ meti zât-ı vücûd-ı kâmilîñ
Her dem aña kıl pâsbân ʿ izziyle luřf-ı şâmilîñ

Behredurur kıl niʿ met-i dünyâ vü ʿ uķbâda anı
Hem ol duʿ â-i ʿ izzetinden fâriğ eyleme beni

Ol zât-ı memdûĥu ʾl-ĥişâle it ʿ aķâ-yı bî-ĥisâb
ʿ Afv eyleyüp zellâtını eyle dem-â-dem behre-yâb

Ki eyledi iĥyâ-i din ĥayli zamân şâd-âferîñ
Bu ʿ aşra varınca deĝin himmetler oldu ķâşirîñ

Fikr-i ziyâ' oldı mülâzım bu za'îfîñ gönline
el-Ḥamdulillâh izn-i câbir oldı işbu fikrine

Bu 'ilm-i eşrefîñ ehem elzem kıvâ' idlerini
Kıldım nazm-ı taqrîrine muvâfık olanlarını

Sehl ile fehm olmak için oldı bu Türkîce nazm
Luṭf-ile herkes zevk-i 'ilmiñ ideler bundan haẓm

Dide-i inşâf-ile her-kim ki ider ise nazâr
Ol şâh-ı 'ömri feyz-i feyyâz ile olsun bâr-der

Geç ey nigâh ile nigâh iden ḥasûd [u] lâ-yesûd
Ḥâ'ib ü ḥâsir oluben olsun hemân bu dem nebûd

Üstâz-ı kâminden aḥz eyle bu 'ilmiñ gâyetîñ
Âhâda bakma sa'y-ile kıl ḥayr du'â bil târiḥiñ / 1210.

Temmet bi-'avnillâhi Te'âlâ 1223. **Üstâz-ı kâmil** ḥarflerinde **mîm** aḥz olduḡdan-
soñra **âhâda bakma** sen târiḥdür. Bir daḡı **sa'y-ile kıl ḥayr du'â bil** ḥarflerinde gene
âhâda bakma sen. Bir daḡı **târiḥ** lafzında **âhâda bakma**, bir daḡı **gâyet** kelimesinde
târiḥ çıkar. Taqrîr.

Sonuç

Çalışmaya konu olan Şeyhî, dönemin iyi hocalarından uzun bir süre Kur'ân ve kırâat eğitimi almış, daha sonra şeyhülkurrâ ve müderris ünvanıyla kırâat ilminin öğretilmesi hizmetlerinde bulunmuştur. Şairlik vasfı da olan

Şeyhülkurrâ'nın aklına bir fikir gelmesi sonucu, Âsım kırâatinin Hafs rivâyetini esas alarak temel tecvîd kaidelerini ve kırâate dair faydalı bilgileri ihtiva eden, herkesin kolayca anlayabilmesini gaye edinerek tecvîd ilmine dair Türkçe manzûm bir eser telîf etmiştir. Bu bağlamda Türk İslam Edebiyatında özellikle ilmî/ta'lim nitelikli manzûm eser yazma geleneğine de katkı sağlamıştır.

1210 ya da 1220 yılında yazıldığı belirtilen eserin, türünün önemli örnekleri arasında olduğu düşünülmektedir. Nitekim eserin şiir dili yönüyle tür içindeki diğer örneklerine nazaran daha başarılı, ihtiva eden konular itibariyle de dikkate değer olduğu söylenebilir. Örneğin Resm-i Osmânî, te harfinin imlâsı, maktû-mevsûl, hatim esnasında tekbîr getirilmesi, tilâvet secdesi, sûrelerin tertibi gibi konular gerek klasik gerek modern dönemde telîf edilen mensûr ya da manzûm çoğu tecvîd eserinde ele alınmamıştır. Bu hususta müellifin kırâat âlimi olmasının da etkili olduğu ifade edilebilir. Mahtût nüshalarının yanı sıra basılması (matbû) ve mahtût nüshaların çeşitli bölgelere dağılarak dolaşımında bulunması, eserin yazıldığı dönemden itibaren rağbet görerek yaygın bir kullanım alanı olduğunu da göstermektedir.

Bazı manzûm tecvîdlerin sebep-i telîf bölümlerinde eserlerinden halkın istifade etme amacı söz konusudur. *Nazmu'l-Ehem'* de de bu husus dikkat çekmektedir. Yani bu tür eserler, İslamî ilimlerin eğitim-öğretiminde de kullanılmıştır. Halkın yararına sunma gayesinin yanı sıra şeyhülkurrâlığı da göz önünde alındığında Şeyhî'nin, bu manzûm eserini kırâat eğitim-öğretiminde öğrencilerine okutma ve ezberletme suretiyle kullanmış olma ihtimali de yüksektir.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa-Ali Muhammed ed-Dabbâ. *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Okuma Edepleri*. Nşr. Ali Osman Yüksel. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1989.
- Ak, Murat. *Şair ve Peygamber Na't Geleneğinde Hz. Peygamber*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Akakuş, Recep. "Reisülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ali Emîrî. *el-Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*. AETrh 781/1. Millet Kütüphanesi.

- Beysanoğlu, Şevket. *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*. 3 cilt. Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, 1957.
- Birgivi, Takiyyüddin Mehmed. *ed-Dürri'l-Yetim*. Thk. Muhammed Abdülkadir Halef. Bağdad: Câmi'atü Bağdâd, t.s.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Çağmar, Mehmet Edip. "Molla Halil el-İs'irdî'nin "Risâletun fî İlmi't-Tecvîd" Adlı Eseri". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 2 (2009):153-161.
- Çetin, Abdurrahman. "Kırâat ve Tecvîd Bibliyografyası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1987): 309-317.
- Çetin, Abdurrahman. *Kırâatlerin Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Demir, Cansu Umut. *Tuhfe-i Şerîfi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2019.
- Koyuncu, Recep. "Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvîd Geleneği: Cemzûri ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 1497-1533.
- el-Kudât, Muhammed İsâm. *el-Vâzih fî 'İlmi't-Tecvîd*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, t.s.
- el-Mar'âşi, Muhammed b. Ebi Bekir. *Cühdü'l-Mukil*. Thk. Sâlim Kaddûri el-Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 1429/2008.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib. *er-Ri'âye*. Thk. Ahmed Hasan Ferhad. Ammân: Dâru Ammâr, 1417/1996.
- es-Serahsî, Şemsüleimme. *Mebisût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2011.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-İtkân*. Thk. Ahmed Alî. 2. Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- Hâfız Mehmed Efendi. *Tenbîhât*. Nadir Eserler Koleksiyonu 11572/US0064/1. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.

- Hâfız Mehmed Efendi. *Nazmu'l-Ehem fî 'İlmi't-Tecvîdi'l-Elzem*. Nadir Eserler Koleksiyonu 11572/US0064/4. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yusûf. *en-Neşr fî Kırâati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed Ziyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.s.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yusûf. *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*. thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1405/1985.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yusûf. *Mukaddime*. O6 Mil Yz A 4215/1. Milli Kütüphane.
- İpek, Ali - Nuhoglu, Güller. "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvîd, Usul-i Fıkıh ve Kıraat Eserleri". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2015): 147-157.
- İzmirli, İsmail Hakkı. "Resm-i Mushaf-ı Osmânî Meselesi". *Mahfil* 3/26 (1340): 22-29.
- Kamhâvî, Muhammed es-Sâdık. *el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü's-Sikâfiyye, t.s.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*. İstanbul: İFAV, 1991.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri*. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, 2003.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Metin Yapısı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2004.
- Öz, Selahaddin. "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi'nin Mehmed Emin Tokadı'ye Ait Manzûm Tercümesi ve Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015/1): 147-181.
- Özel, Mustafa. "Kur'ân'ı Kerîm'i Okuma ve Adabı". *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (2007): 75-90.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân'ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, İstanbul: İFAV, 2000.

- Söylemez, İdris. "Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhülislâm Yahyâ Efendî'nin Tertîb-i Süverî'l-Kur'ân'ı. *Universal Journal of Theology* 4/1 (Eylül 2019): 1-14.
- Sülün, Murat - Abay, Muhammet. "Kırâat Bibliyografyası". *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları 4 (Kırâat İlmi ve Problemleri) Tartışmalı İlmi Toplantı Kitabı*. ed. Bedrettin Çetiner. 477-540. İstanbul: Ensar Yayınları, 2002.
- Şentürk, Ahmet Atilla - Kartal, Ahmet. *Üniversite Öğrencileri İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah, 2005.
- Temel, Nihat. "Kırâat ve Tecvîd İlmine Ait Eserlerin Sistematiği". *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları 4 (Kırâat İlmi ve Problemleri) Tartışmalı İlmi Toplantı Kitabı*. ed. Bedrettin Çetiner. 242-281. İstanbul: Ensar Yayınları, 2002.
- Ünal, Mehmet. "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 61-103. Ankara: Grafiker, 2012.
- Yıldız, Alim. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Vakıf İşaretleri Secâvend". *Somuncu Baba Dergisi* 125 (2011): 56-58.
- Yılmaz, Oğuz. "Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvîdler". IV. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* (Kütahya, 14-17 Mayıs 2015). 5 cilt. 3: 81-100. İstanbul: İLEM, 2015.
- Yılmaz, Oğuz. "Diyarbakırlı Şeyhülkurrâ Hâfız Mehmed Efendi ve "Nazmu'l-Ehemm fî İlmi Tecvîdî'l-Elzem" Adlı Türkçe Manzûm Tecvîd Eseri. *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 3 cilt. 2: 1311-1334. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 2017.